

Iran and the Great War: Neutrality and Britain's Sanctions

MohammadAli Kazembeyki^۱

Abstract

In the course of the Great War, Britain besides military operations, entered economic warfare. The latter, as an independent variable, affected the neutral country of Iran which had already become a scene for confrontation of the rival powers. This work examines both the expansion of the economic war to Iran (independent variable) and its consequences (dependent variable). The findings show that the imposition of economic war on Iran was a violation of the Hague Convention which both countries had approved in ۱۹۰۷. Moreover, the warfare, though put an end to Irano-German trade relations, had originally no commercial motives. The economic war resulted in the registration of a number of Iranian traders in the Britain's blacklist and their sanctions by London. To get their names out of the blacklist, the merchants had to deposit a financial guarantee and submission to British impositions as well. Finally, the great powers' calculations, hindered Tehran's freedom in both adopting a proper foreign policy and neutrality.

Keywords: *Iran, Britain, World War I, Economic Sanctions, Iranian Merchants*

Introduction

This article examines the impact of Britain's economic warfare on neutral Iran during the First World War, focusing on how British sanctions undermined Iran's neutrality, disrupted its commercial relations with Germany, and restricted its political and economic sovereignty. While existing scholarship has extensively examined Britain's naval blockade and military operations, comparatively little attention has been devoted to the extension of British economic warfare to neutral states, particularly Iran. Drawing on British archival records, diplomatic correspondence, parliamentary papers, official publications, Iranian customs statistics, and contemporary newspapers, the study reconstructs the implementation of Britain's sanctions policy and assesses its consequences for Iran's foreign trade and international position.

Britain's economic strategy evolved rapidly after the outbreak of the war. The Trading with the Enemy Act (۱۹۱۴), initially intended to regulate commercial relations within British jurisdiction, was gradually extended beyond the Empire to encompass neutral countries maintaining trade with Germany. Through this policy, Britain sought not only to weaken Germany economically but also to prevent neutral states from serving as intermediaries in German commerce. The article argues that this expansion represented a significant departure

^۱ Professor, Department of History and Civilization of Islamic Nations, Faculty of Theology and Islamic Studies, University of Tehran, Tehran, Iran
mabeyki@ut.ac.ir
Received: ۲۰۲۶/۰۳/۱۱, Accepted: ۲۰۲۶/۰۸/۰۱

from established principles of international law, particularly the Hague Convention of ۱۹۰۷ concerning the rights and duties of neutral states. By redefining neutrality according to wartime strategic interests, Britain effectively subordinated legal principles to military necessity.

Iran presents an especially important case for examining these developments. Although the Iranian government officially declared neutrality shortly after the outbreak of war, the country became an arena of military competition among Britain, Russia, and the Ottoman Empire. Simultaneously, Britain extended its economic warfare into Iran despite the country's internationally recognized neutral status. This contradiction illustrates the discrepancy between Britain's defence of neutrality in Europe, particularly Belgium, and its disregard for the sovereignty of smaller states outside Europe.

Prior to the war, commercial relations between Iran and Germany had expanded considerably. German manufactured goods occupied an increasingly important place in Iranian markets, while Germany emerged as one of Iran's principal trading partners. Customs statistics demonstrate rapid growth in bilateral trade during the decade preceding the war. However, this trend was abruptly reversed after Britain formally applied the Trading with the Enemy Act to Iran in ۱۹۱۵. Iranian merchants maintaining commercial links with Germany became subject to British sanctions regardless of their nationality or Iran's neutral status.

Materials & Methods

A central contribution of the article is its reconstruction of Britain's blacklist system in Iran. Official British publications reveal that dozens of Iranian merchants, companies, and commercial agents from major trading centres—including Tehran, Isfahan, Bushehr, Rasht, Mashhad, Kermanshah, and Shiraz—were placed on successive blacklists between ۱۹۱۶ and ۱۹۱۸. These lists were compiled through an extensive intelligence network involving British diplomatic missions, consulates, commercial advisers, and the Government of India. The blacklists not only disrupted commercial activity but also enabled Britain to monitor and influence Iran's internal economic affairs.

Discussion & Results

The article further demonstrates that removal from the blacklist required Iranian merchants to comply with stringent British conditions. Those seeking reinstatement had to deposit substantial financial guarantees, sign written commitments renouncing all direct and indirect trade with Germany, and accept continued British supervision of their commercial activities. These procedures reveal that Britain's sanctions functioned as instruments of political control rather than merely economic regulation. By compelling Iranian merchants to submit to British authority, Britain effectively exercised extraterritorial influence within a formally sovereign and neutral state.

Statistical evidence confirms the effectiveness of these measures. Trade between Iran and Germany declined dramatically after ۱۹۱۵, with imports and exports collapsing to negligible levels during the later years of the war. While wartime disruption contributed to this decline, the article argues that Britain's sanctions regime played the decisive role in terminating bilateral commercial relations.

Conclusion

In conclusion, the article argues that Britain's economic warfare fundamentally transformed the practical meaning of neutrality during the First World War. Although Iran remained officially neutral, British sanctions deprived the country of many rights traditionally

associated with neutral status under international law. The blacklist system, financial guarantees imposed on merchants, and restrictions on foreign trade collectively limited Iran's economic independence and constrained its ability to pursue an autonomous foreign policy. Consequently, economic warfare became an important instrument of British imperial influence alongside military intervention.

By highlighting the interaction between sanctions, neutrality, and imperial power, this article contributes to both the historiography of the First World War and modern Iranian history. It demonstrates that Britain's economic policies were not merely commercial measures directed against Germany but also mechanisms for extending political influence over neutral states. More broadly, the study illustrates how the First World War transformed international law and the concept of neutrality by legitimizing new forms of economic coercion that would shape international relations throughout the twentieth century.

Bibliography

۱. Archives

UK, India Office, IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰

UK, National Archives, FO ۲۴۸/۱۲۳۱

UK, National Archives, Decrypts of intercepted diplomatic communications. ۲۷ Nov - ۲۳ Dec. ۱۹۱۹, (BJ Series) HW ۱۲/۲.

۲. Official Publications

Great Britain, Foreign Office (۱۹۱۵) *Collected Diplomatic Documents relating to the outbreak of the European War*, London: HMS.

_____, Government of India (۱۹۱۵) *Legislation and Orders Relating to the War*, ۳rd ed., Delhi.

_____, (۱۹۱۶) *The Public General Acts Passed in the Fourth and Fifth Years of the Reign of His Majesty King George The Fifth*, London

_____, Moberly, (Facsimile edition: ۱۹۸۷) *Operations in Persia*, ۱۹۱۴-۱۹۱۹, London: HMS.

Iran, Ministry of Customs and Posts of Iran, *Trade Statistics of Iran*, vols. related to the years ۱۹۰۱-۱۹۲۰, Tehran, ۱۹۰۴-۱۹۲۱.

USA, Bader, R. H. (۲ June ۱۹۱۶) "Persia," *Supplement to Commerce Reports*, Annular Series, ۵۷a, Washington.

_____, "Trading with the Enemy Act," *War Cyclopedica: A Handbook for Ready Reference on the Great War*, p. ۲۷۲

_____, Thiesing, T. H. (Sept. ۱۹۱۷), *Trading with the Enemy: An article upon Measures Adopted by Germany in Retaliation for those Promulgated by other Nations*, Washington (represented to the Senate).

_____, Wadsworth, C. W. (۵ Feb. ۱۹۱۵) "Persia," *Supplement to Commerce Reports*, Annular Series, ۵۷a, Washington.

۳. Journals and Newspapers

UK, *The Board of Trade Journal* (London)

UK, *The London Gazette* (London)

UK *Supplement to The London Gazette* (London)

Current History

New York Times
The Times (London)
Manchester Guardian
The Christian Science Monitor
The New York Times
Daily Telegraph (London)
The Washington Post
Chicago Daily Tribune
The Economist (London)
The Financial Times (London)
The Standard (London)

٤. Books and Articles

Abbenhuis, M. and I. Tames (٢٠٢٢) *Global War, Global Catastroph: Neutrals, Belligerents and the Transformation of the First World War*, London: Bloomsbury Academic
 Alexander, K. (٢٠٠٩) *Economic Sanctions: Law and Public Policy*, UK: Palgrave Macmillan.
 Albert, B. (١٩٨٨), *South America and the First World War: The Impact of the War on Brazil, Argentina, Peru and Chile*, Cambridge: Cambridge University Press.
 Ahlund, C. (ed.) (٢٠١٤) *Scandinavia in the First World War. Studies in the War Experience of the Northern Neutrals*, Lund: Nordic Academic Press.
 Anderson, C. P. (١٩١٨) "The Trading- with- the- Enemy Act," *The American Journal of International Law*, Vol. ١٢, No. ٢, pp. ٣٦٣-٣٦٩.
 Angell, N. (١٩١٣) *The Great Illusion: A study of the relation of military power to national advantage*, ٤th ed., New York: G. P. Putnam's Sons.
 Archer, W. (١٩١٦), *Colour-Blind Neutrality: an open letter to Doctor George Brandes*, London: Hodder & Stoughton.
 Armstrong, J. W. S. (١٩٢١) *War and treaty legislation affecting British property in Germany and Austria-Hungary, and enemy property in the United Kingdom*, London: Hutchinson & Co.
 Balfour, Earl A. J. (١٩١٥) *The British Blockade*, London: Darling & son.
 Bentwich, N. (١٩١٥) "International Law as Applied by England During the War," *The American Journal of International Law*, Vol. ٩, No. ٢, pp. ٣٥٢-٣٧١.
 Brandes, G. (١٩١٧) "Belgium-Persia: Reply to Mr. Archer (July ١٩١٦)," *The world at War*, trans. by C. D. Groth, MacMillan, New York, pp. ٢٤٢-٢٥٩.
 Brandes, S. D., *Warhogs: A History of War Profits in America* (٢٠٢١)
 Brewer, D. C. (١٩١٦٦) *Rights and Duties of Neutral*, New York: G. P. Putnam's Sons.
 Broadberry, S. and Harrison (٢٠٠٥) "The Economics of World War I: A Comparative Quantitive Analysis," in *Paper to the annual meeting of the Economic History Association, Toronto*. Vol. ١٦, pp. ١-٢٢ and Tables.
 Campbell, H. (١٩١٦), *The Law of Trade with the Enemy in British India*, Calcutta.
 Cecil, Lord R. (١٩١٦) *Black List and Blockade- Interview with Lord Robert Cecil, in Reply to the Swedish Prime Minister*, London: Eyer & Spottiswoode; for the Interview, see "Neutral Trade." *Financial Times*, ١٠ Oct. ١٩١٦.
 Cobb, S. (٢٠١٣) *Preparing for Blockade ١٨٨٥-١٩١٤: Naval Contingency for Economic Warfare*, Farnham: Ashgate.

- Consett, M. W. (1923) *The Triumph of Unarmed Forces*, 1914-1918, London: Williams and Norgate.
- Crammond, E. (1914) "The Economic Relations of the British and German Empires," *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. 77, No. 4, pp. 777-824.
- Darby, W. E. (1916) "The Enforcement of the Hague Conventions," *Problems of the War*, Vol. 2, pp. 130-150.
- Davis, H. W. C. (1921), *History of the Blockade, Emergency Department*, London: HMG.
- De Jong, H., & Nikolic, S. (2018) "Neutral economies during World War I," in S. N. Broadberry & M. Harrison (eds.) *The Economics of the Great War: A Centennial Perspective*, London: CEPR Press, pp. 109-116.
- E. M. B., (1926), The Trading with the Enemy Act, *The Yale Law Journal*, Vol. 36, No. 3, pp. 340-357.
- Erickson, J. L. (2016) "International Law and the Great War," *Tulsa Law Review*, Vol. 51, No. 2, pp. 521-530.
- Ferris, J. R. (2019), "The War Trade Intelligence Department and British Economic Warfare during the First World War," in *British World Policy and the Projection of Global Power*, c. 1870-1970, ed. T. G. Otte, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 24-40.
- Ferris, J. R. (2017) "To the Hunger Blockade: The Evolution of British Economic Warfare, 1914-1918," *Der Erste Weltkrieg zur*, (eds.) M. Epkenhans and S. Huck, Oldenbourg: De Gruyter, pp. 83-97.
- Farmer, R. D. (2000) "Costs of economic sanctions to the sender." *World Economy*, Vol. 23, no. 1, pp. 93-117.
- Forland, T. E. (1993) "The History of Economic Warfare: International Law, Effectiveness, Strategies" *Journal of Peace Research*, 30(2), 101-112.
- Garner, J. W. (1920) *International Law and the World War*, London: Longmans, Green & Co.
- Garcia Sanz, C. (2014) British Blacklists in Spain during the First World War: The Spanish Case Study as a Belligerent Battlefield, *War in History*, Vol. 21(4), 496-517.
- Goldsmith, J. L. and E. A. Posner (2000) *The Limits of International Law*, New York: Oxford University Press.
- Grewe, W. G. (2000) *The Epochs of International Law*, trans. by M. Byers, Berlin: De Gruyter.
- Grey, Sir E., (1916) *Great Britain's measures against German trade*, London: Hodder & Stoughton.
- Grinberg, M. (2021) Wartime Commercial Policy and Trade between Enemies, *International Security*, Vol. 46, No. 1, pp. 9-52.
- Hand Jr., C. H. (April 1919) "The Trading with the Enemy Act," *Columbia Law Review*, Vol. 19, No. 2, pp. 112-139.
- Henderson, W. O. (1948) German Economic Penetration in the Middle East, 1870-1914, *The Economic History Review*, Vol. 18, No. 1/2, pp. 54-64.
- Hertog, J. D. and S. Kruizinga (eds.) (2011), *Caught in the Middle- Neutrals, Neutrality and the First World War*, Amsterdam: aksant.
- Hull, I. V. (2014) *A Scrap of Paper: Breaking and Making International Law During the Great War*, Ithaca: Cornell University Press.
- De Jong, H., & Nikolic, S. (2018) "Neutral economies during World War I," in S. N. Broadberry & M. Harrison (eds.) *The Economics of the Great War: A Centennial Perspective*, London: CEPR Press, pp. 109-116.

- Lambert, N. A. (2012) *Planning Armageddon: British Economic Warfare and the First World War*
- Long, R. C. (1916) "Anglo-Swedish Opposition: a letter from Stockholm," *The Fortnightly Review*, Vol. 99, Iss. 590, pp. 234-240.
- Martin, C. (2009) "The Declaration of London: A Matter of Operational Capability," *Historical Research*, Vol. 82, Iss. 218, pp. 731-750.
- Molodowsky, M. (1927) "Germany's Foreign Trade Terms in 1899-1913," *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 41, No. 4, pp. 664-683.
- De Montmorency, J. E. G. (1917) "The Black List," *Problems of the War*, Vol. 3, pp. 29-30.
- Morgan-Owen, D. (2013), "Preparing for Blockade, 1880-1914- Naval contingency for economic warfare," *The Mariner's Mirror*, 99(4), 489-490.
- Mulder, N. (2022) *The Economic Weapon: The Rise of Sanctions as a Tool of Modern War*, New Haven: Yale University Press.
- Osborne, E. W. (2004) *Britain's Economic Blockade of Germany, 1914-1919*, London: Frank Cass.
- Phillips, C. and A. Axelrod (2000), *Encyclopedia Of Historical Treaties And Alliances*, 2nd ed., New York: Facts on File.
- Root, E. (1912) "The Real Significance of the Declaration of London," *American Journal of International Law*, Vol. 6, Iss. 3, pp. 583-594.
- Scott, J. B. (ed.) (1920-1921) *The Proceeding of the Hague Peace Conferences: the Conference of 1907, Translation of the Official Texts: The Conference of 1899*, New York: Oxford University Press.
- Scott, J. B. (ed.) (1920) *The Proceeding of the Hague Peace Conferences: the Conference of 1899, Translation of the Official Texts: The Conference of 1899*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace Division of International Law.
- Seligmann, M. S. (2017) "Failing to Prepare for the Great War? The Absence of Grand Strategy in British War Planning before 1914," *War in History*, Vol. 24(4) 414-437.
- Shinohara, H. (2014) "International Law and World War I," *Diplomatic History*, 38(4), 880-893.
- Siney, M. C. (1963) "British Official Histories of the Blockade of the Central Powers during the First World War," *The American Historical Review*, Vol. 68, No. 2, pp. 392-401.
- Siney, M. C. (1967) "The Allied Blockade Committee and the Inter-Allied Trade Committees: the Machinery of Economic Warfare, 1917-1918," in K. Bourne and D. C. Watt (eds.) *Studies in International History*, London: Longmans, pp. 330-344.
- Smith, R. A. (2000) *Britain and the Strategy of the Economic Weapon in the War Against Germany, 1914-1919*, unpublished dissertation, University of Newcastle upon Tyne.
- Stapelbroek, K. (2011). "The Rights of Neutral Trade and its Forgotten History," *Trade and War: The Neutrality of Commerce in the Inter-State System*. (COLLeGIUM: Studies Across Disciplines in the Arts and Humanities; Vol. 10). University of Helsinki, Helsinki Collegium for Advanced Studies. http://www.helsinki.fi/collegium/e-series/volumes/volume_10/index.htm.
- "The British Black List," (Jan. 1917), *Harvard Law Review*, Vol. 30, No. 3, pp. 279-283.
- Toulmin, G. E. (Mar., 1910), "The Law Relating to Trade with the Enemy," *The Economic Journal*, Vol. 20, No. 97 pp. 120-125.
- Whitman, S. (1914) *The war on German trade; hints for a plan of campaign*, London: W. Heinemann.
- Winegard, T. C. (2016) *The First World Oil War*, Toronto: University of Toronto Press

Yntema, H. E. (١٩٤٣) "Retaliation and Neutral Rights," *Michigan Law Review*, Vol. ٧, pp. ٥٦٤-٥٨٨.

Yudkin, L. and R. V. Caro (١٩٤٣) "New Concepts of "Enemy" in the "Trading With the Enemy Act," *ST. John's Law Review*, Vol. ١٨, No. ١, pp. ٥٦-٦١.

Zemanek, K. (١٩٨٢) "Economic Warfare," in R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. I, Amsterdam: North-Holland Publishing Co., pp. ١٥٨-١٦٣.

ایران و جنگ بزرگ: بی طرفی و تحریم بریتانیا

محمدعلی کاظم بیکی^۱

چکیده

در جریان جنگ بزرگ/جنگ جهانی اول، بریتانیا افزون بر عملیات نظامی به جنگ اقتصادی نیز پرداخت. مورد اخیر به عنوان یک متغیر مستقل کشور "بی طرف" ایران را که از پیش عرصه رویارویی قدرتهای رقیب شده بود، تحت تأثیر قرار داد. پژوهش حاضر به بررسی گسترش جنگ اقتصادی به ایران (متغیر مستقل) و نیز نتایج آن (متغیر وابسته) می پردازد. یافته های تحقیق نشان می دهد که تحمیل جنگ اقتصادی بر ایران نقض کنوانسیون بی طرفی لاهه بود که هر دو کشور ایران و بریتانیا در ۱۹۰۷ به آن متعهد شده بودند. افزون آن که، جنگ اقتصادی لندن با وجود پایان دادن به مناسبات بازرگانی ایران-آلمان، انگیزه های تجاری نداشت. جنگ اقتصادی ذکر اسامی تعدادی از بازرگانان ایرانی را در فهرست سیاه بریتانیا و تحریم ایشان به وسیله لندن به بار آورد. ولی خروج نامشان از فهرست سیاه مستلزم سپردن مبالغی نقد به عنوان تضمین مالی و نیز پذیرش اطاعت از تحمیلات بریتانیا بود. و بالاخره، محاسبات قدرتهای بزرگ تهران را از آزادی در اتخاذ سیاست خارجی مناسب و نیز حفظ بی طرفی محروم کرد.

واژگان کلیدی: ایران؛ بریتانیا؛ جنگ جهانی اول؛ تحریم اقتصادی؛ بازرگانان ایرانی

^۱. استاد گروه تاریخ و تمدن ملل اسلامی، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه تهران، تهران، ایران. mabeyki@ut.ac.ir
تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۲/۲۲ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۵/۱۰

در چهارم آگوست ۱۹۱۴ از سوی دولت بریتانیا اتمام حجتی مکتوب تسلیم دولت آلمان گردید که به اشغال نظامی بلژیک مبادرت کرده بود. در مکتوب مزبور با تصریح بر نقض «بی طرفی» بلژیک از سوی برلین، اعلام شده بود که در صورت عدم تضمین «بی طرفی» بلژیک تا نیمه شب همان روز، بریتانیا با آلمان وارد جنگ خواهد شد.^۱ با رد این اتمام حجت، لندن علیه آلمان و متحدانش به جمع دول درگیر در جنگ اروپایی/ جنگ بزرگ/ جنگ جهانی اول (۲۸ ژوئیه ۱۹۱۴ - ۱۱ نوامبر ۱۹۱۸) پیوست که جهان را برای همیشه تغییر داد.

جنگ بزرگ افزون بر درگیری های نظامی در جبهه ها، وجوه دیگری هم داشت که در میان آنها می توان از «جنگ اقتصادی» طرفین متخاصم نام برد که با وجود سابقه تاریخی، برای نخستین بار وسعتی چنین یافت (Forland, ۱۹۹۳: ۱۵۱-۱۵۲). در واقع لندن در سده بیستم، بویژه واپسین سالهای منتهی به جنگ بزرگ، تعیین استراتژی و برنامه ریزی برای این وجه از مقابله را در دستور کار خود قرار داده بود. تضعیف قدرتهای مرکزی- آلمان و متحدانش- از راه جلوگیری از رسیدن مواد خام به آنها و نیز ممانعت از صدور تولیدات کشورهای مذکور هدف جنگ اقتصادی بریتانیا بود.^۲ بدین ترتیب، در سده بیستم بریتانیا آغازگر بهره گیری از اقتصاد به مثابه ابزار جنگی گردید (Mulder, ۲۰۲۲: ۲۷ff). بدیهی است که این اقدام بی سابقه در عصری که مناسبات اقتصادی و مالی در جهان گسترش پیدا کرده بود، می توانست تأثیر بیشتری داشته باشد. اگر چه جنگ اقتصادی در دهه های بعد و دوره جنگ سرد به عنوان جایگزینی برای نبرد مسلحانه مطرح گردید، اما در جنگ بزرگ، توسل به آن در کنار درگیری نظامی بود.

تنگنای اقتصادی آلمان و متحدانش در وهله اول می بایست با توسل به نیروی دریایی و محاصره بنادر کشورهای مذکور تحصیل می گردید که برنامه ریزی بریتانیا در این زمینه از سده نوزدهم آغاز شده بود.^۳ از آنجا که تبعات این اقدامات می توانست بازرگانی کشورهای غیر متخاصم را نیز با اخلال مواجه کند، ضرورت داشت که ناقض حقوق بین الملل نباشد.^۴ از این رو، به موازات حصر دریایی، گامهای دیگری نیز از سوی لندن در چارچوب وضع قوانین اقتصادی علیه قدرتهای مرکزی برداشته شد که مصرف کننده مواد خام و تأمین کننده مصنوعات مورد نیاز بسیاری از کشورها از جمله دولتهای "بی طرف" در همه قاره ها بودند. به همین سبب، تحریم اقتصادی قدرتهای مرکزی تدریجاً دامنگیر کشورهای "بی طرف" گردید که گرچه در شروع و دسته بندیهای جنگ نقشی نداشتند، اما از

جنگ به عنوان فرصتی برای از فروش تولیدات خود به طرفین متخاصم سود می بردند.^۶ پیامد این شرایط، تغییر سریع در تفسیر لندن از مناسبات و قوانین بین المللی رایج در مورد بازرگانی بود. نتایج راهبرد بریتانیا در جنگ اقتصادی علیه کشورهای بی طرف در اروپا و قاره آمریکا، همانگونه که انتظار می رود، در آثار متعدد پژوهشگران غربی مورد بررسی قرار گرفته است. این در حالی است که جنگ اقتصادی، بی طرفی و نقش آن در مناسبات بین المللی خود جایگاه ویژه ای را در مطالعات رو به گسترش با مضامین سیاسی، امنیتی و حقوقی دارد (Neutrality Studies).

تبعات جنگ اقتصادی بریتانیا در مورد ایران که از ابتدا سیاست بی طرفی اتخاذ کرده بود،^۶ چندان مورد توجه قرار نگرفته است. نگاهی به مطبوعات ایران در سالهای جنگ بزرگ به خوبی نشان می دهد که با وجود گزارش درگیری های روسیه-بریتانیا با عثمانی در ایران، موضوع جنگ اقتصادی را در ایران مسکوت گذاشته اند که شاید از سانسور روسیه-بریتانیا ناشی شده باشد. نتایج جنگ اقتصادی بریتانیا در ایران در خاطرات مورخ الدوله احمدعلی سپهر و میرزا ابوالقاسم خان کحال زاده - دو منشی نمایندگی سیاسی آلمان در تهران در سالهای جنگ جهانی اول- نیز مورد اشاره قرار نگرفته است. البته این سکوت نباید به حساب سانسور گذاشته شود. در زمینه مورد بحث، دکتر م. اتحادیه (۱۳۷۷: ۳۸۳-۳۶۱) بر اساس اسناد خصوصی، نتیجه جنگ اقتصادی بریتانیا را در مورد یکی از بازرگانان ایرانی، حاجی رحیم اتحادیه، بررسی کرده است. پژوهش حاضر بر اساس طیف گسترده تری از منابع می کوشد که ضمن بررسی گسترش جنگ اقتصادی بریتانیا به ایران، واکنش فعالان در این عرصه و تأثیر آن در مناسبات تجاری ایران-آلمان را روشن سازد. مکمل بحث حاضر ذکر متن تعهدنامه یکی از بازرگانان ایرانی به نمایندگی سیاسی بریتانیا در تهران است. توضیح آن که کار حاضر بر اساس نوع منابع و ضرورت بحث، ارجاعات و توضیحات در متن، پاورقی و پی نوشت خواهد آمد.

۲. نبرد اقتصادی بریتانیا

از سده نوزدهم میلادی مناسبات اقتصادی آلمان با بریتانیا و مستعمراتش رشدی فزاینده داشت. ولی آغاز جنگ اقتصادی بریتانیا در ۱۹۱۴ نقطه پایانی موقت بر این رشد بود.^۷ وجه اخیر نبرد با آلمان با وضع "قانون بازرگانی با دشمن (The Trading with the Enemy Act)" شروع گردید که تأمین امنیت ملی را از طریق تحمیل محدودیت برای فعالیت اقتصادی دشمن تعقیب می کرد. اجرای قانون مذکور که نافی مبانی بازرگانی آزاد و ادعای لیبرالیسم اقتصادی لندن بود، در دو مرحله به اجرا گذاشته شد: الف) ۱۹۱۵-۱۹۱۴ که لندن به پایان سریع جنگ امید داشت. عرصه جغرافیایی اجرای این قانون قلمرو بریتانیا بود؛ ب) پس از ۱۹۱۵ تا خاتمه جنگ که شامل همه سرزمینهای خارج از قلمرو بریتانیا

می گشت. نخستین مرحله با تصویب اصلاحیه هایی (Amendments) که برای تشدید تأثیر تدریجاً به "قانون بازرگانی با دشمن" الحاق گردید، شامل ممنوعیت صادرات و واردات، برقراری مناسبات مالی، سرمایه گزاری، حمل و نقل، مصادره اموال، امور گمرکی، همکاری فنی، لغو قراردادهای موجود، منع استخدام اتباع ... و در یک کلام تحریم اقتصادی آلمان و متحدانش بود. عدم رعایت این قانون مستوجب جریمه نقدی و حتی زندان برای اتباع بریتانیا می گردید. ضمناً تصویب اصلاحیه های مکرر در مدتی کوتاه به نوبه خود بر عجله در وضع "قانون بازرگانی با دشمن" دلالت دارد.^{۹ و ۸}

"قانون بازرگانی با دشمن" متغیر جدیدی در عرصه اقتصاد جهان بود. جنگ در کناره عوارض هولناک خود، برای برخی از کشورهای بی طرف فرصت سودجویی محسوب می شد. اینان با افزایش تولیدات خود، آنها را به کشورهای متخاصم، بویژه آلمان می فروختند. اطلاعات موجود بر افزایش تجارت این کشورها با شروع جنگ دلالت دارد (۲۱-۳۲: ۲۰۰۵؛ Broadberry and M. Harrison, ۹۳: ۲۰۰۲؛ Osborne). از بدو تصویب قانون مزبور پیش بینی می شد که دامنه اش فراتر از آلمان، مناسبات اقتصادی کشورهای غیرمتخاصم را نیز در بر بگیرد.^{۱۰} در ماه های بعد لندن بر رغم وضع ضوابط جدید، نتیجه مطلوب خود را در جنگ اقتصادی به دست نیاورد؛ آلمان همچنان قادر بود که مواد خام مورد نیاز خود را از خارج وارد کند. از دیدگاه مطبوعات بریتانیایی مسئولیت این عدم موفقیت متوجه کشورهای "بی طرفی" بود که مواد مورد احتیاج آلمان را تدارک می دیدند.

بزودی لندن با اعمال تغییراتی در "قانون بازرگانی با دشمن"، ضمن زیر پا گذاشتن آشکار ضوابط کنوانسیون لاهه در مورد بی طرفی (۱۹۰۷)، اعلامیه لندن (۱۹۰۹) در مورد ضوابط جنگ دریای (۱۹۱۲؛ Root, ۱۹۱۲؛ Martin, ۲۰۰۹) و حقوق بین الملل دامنه جنگ اقتصادی خود را به مناسبات اقتصادی کشورهای بی طرف با آلمان گسترش داد تا در کنار حصر دریایی، تبادلات و منافع اقتصادی آلمان از طریق این کشورها هم متوقف گردد (برای بی اعتنایی به حقوق بین الملل، نک. دنباله). به دلالت کارلس-دیویس (مورخ و قائم مقام بخش استخبارات تجاری و تهیه «فهرست سیاه» در وزارتخانه جدید التأسيس حصر آلمان) پافشاری لندن برای استفاده از اهرم جنگ اقتصادی پاسخی به انتظار متحدین از بریتانیا بود که توانایی جلوگیری از روابط تجاری آلمان با سایر کشورها را در انحصار خود داشت (Carless-). Davis, ۱۹۲۱: ۱۲۰ ff. بدین ترتیب، بر اساس تصمیم یک جانبه بریتانیا، داد و ستد کشورهای "بی طرف" با آلمان نیز مشمول "قانون بازرگانی با دشمن" و اصلاحاتش گردید؛ مبادرت کنندگان به آن از سوی بریتانیا تحریم می شدند.^{۱۱} این در حالی بود که در سراسر سالهای جنگ مناسبات غیر مستقیم تجاری میان بریتانیا با دشمن همواره ادامه داشت (Grinberg, ۲۰۲۱: ۳۳ff.).^{۱۲} مشی جلوگیری بریتانیا از بازرگانی کشورهای بی طرف، همان گونه که انتظار می رود، سرمشقی برای مستعمرات آن کشور نیز شد تا با وضع قوانینی مشابه، آلمان و متحدانش را تحت فشار قرار دهند.^{۱۳}

اهتمام لندن به نظارت دقیق و مدیریت اجرای قانون بازرگانی با دشمن ساز و کارهای خود را داشت، بویژه آن که پیچیدگی های جنگ اقتصادی مستلزم ورود و درگیر شدن ارگانهای مختلف دولتی - دیپلماتیک، نظامی، اطلاعاتی، بازرگانی و غیره در آن بود. سرانجام وزارتخانه ای (The Ministry of Blockade) برای حصر آلمان و سایر قدرتهای مرکزی تأسیس گردید تا بر این مهم مدیریت یکپارچه اعمال شود. جلوگیری از استمرار یا برقراری روابط تجاری میان کشورهای "بی طرف" با آلمان مستلزم شناسایی و تهیه فهرست اسامی شرکتها، بانکها، افراد و همه عوامل فعال در این زمینه بود تا با آنها بر اساس "قانون بازرگانی با دشمن" و اصلاحیه های آن برخورد شود.^{۱۴} تهیه فهرست افراد و مؤسسات دست اندر کار تجارت با آلمان که به "فهرست سیاه" مشهور گردید،^{۱۵} از وظایف همین وزارتخانه بود. تعارض فهرست سیاه با قوانین داخلی بریتانیا و حقوق بین الملل بر حقوقدان های همان زمان پوشیده نبود.^{۱۶}

با تشکیلات پیش گفته و تلاش، جنگ اقتصادی بریتانیا قرار بود نشان دهد که با محاصره دریایی، وضع و اجرای قوانینی بی سابقه، نه تنها با جنگهای اقتصادی محدود در تاریخ تمایز داشت بلکه نتیجه آن نیز مؤثرتر بود. این اقدامات بر رغم توجیهات دولتمردان بریتانیایی،^{۱۷} ضمن دامن زدن به بی اعتمادی در مناسبات بین المللی می توانست برای بازرگانی خارجی بریتانیا در دوران جنگ و نیز پس از آن تبعات منفی به بار آورد.^{۱۸}

در تعریف بی طرفی آمده است: شرایط دولتهایی که در زمان جنگ در نبرد مشارکت نمی کنند، اما به روابط مسالمت آمیز با طرفین متخاصم ادامه می دهند. اما این تعریف خود نیازمند توضیحاتی است. از دیدگاه کشور بی طرف، هدف از اتخاذ این موضع تا حد امکان مصون ماندن از درگیری و حفظ امنیت خود است، در حالی که از منظر کشورهای در حال جنگ، اعلان بی طرفی به مفهوم اطمینان از عدم حمایت کشور بی طرف از دشمن است.^{۱۹} از این رو، بی طرفی مستلزم رعایت تعهدات و نیز حقوقی است که در طول زمان در حقوق بین الملل برای آن تعریف شد و در همان سالهای جنگ نیز جهت جلوگیری سوء استفاده از آن تألیفاتی منتشر گردید (به عنوان نمونه، ۱۹۱۶، Brewer).

تعمیم "قانون بازرگانی با دشمن" به کشورهای "بی طرف" اقدامی مبتنی بر تعریف و تفسیر اختصاصی بریتانیا از بی طرفی، حقوق بین الملل و نیز پایبندی به آن بود. این رویکرد لندن مناسبات بین المللی را در دو سطح نظری و عملی تحت الشعاع خود قرار داد. از دیدگاه نظری، لندن با تغییر مفهوم و تفسیر به رأی "بی طرفی" از یک سو، از سوی دیگر عدم پایبندی به کنوانسیون مربوط به "بی طرفی"، فصلی جدید را در حقوق بین الملل گشود، زیرا این شیوه برخورد پایان یا دست کم کاهش جایگاه موضع "بی طرفی" در عرصه روابط بین الملل و نیز خاتمه عصر رونق آن تلقی گردید. بدیهی است که چنین شرایطی می توانست مروج خشونت و جنگ در جهان باشد. از سوی دیگر، تعریف،

تفسیر بریتانیا از بی‌طرفی و اقداماتش از همان زمان جنگ مبنای صدور احکام قضایی در دادگاه‌های آن کشور گردید که با قوانین و معیارهای مربوط به حقوق بین‌الملل همخوانی نداشت (Hand, ۱۹۱۹: ۱۱۲-۱۱۹, notes). افزون آن که تعمیم قانون تجارت با دشمن به افراد و مؤسسات خارج از قلمرو بریتانیا، خود بی‌سابقه و ناقض حقوق بین‌الملل بود. در یک کلام، اقدامات طرفین در جنگ نافی حقوق و قوانین بین‌المللی در عرصه دریا، کالاهای ممنوعه، محاصره، مناسبات تجاری و حقوق کشورهای بی‌طرف... بود. همین شرایط طلعه یک مرحله جدید در ادوار حقوق بین‌الملل شد.^{۲۰}

تعمیم "قانون بازرگانی با دشمن" به کشورهای "بی‌طرف" در سطح عملی نتایج خود را به زیان دسته‌آخر از کشورها به بار آورد. پیامد آن محدودیت، کاهش یا قطع تحمیلی مناسبات اقتصادی میان کشورهای بی‌طرف صادرکننده مواد خام و مصرف‌کننده تولیدات صنعتی با آلمان و همچنین تأثیر در تجارت جهانی بود.^{۲۱} بدین ترتیب، جنگ اقتصادی بریتانیا نشان داد که برخلاف انتظار، "بی‌طرفی" به مفهوم مصونیت از پیامدهای جنگ نبود. بدیهی است که یکی از مهمترین نتایج جلوگیری از تجارت کشورهای بی‌طرف کمبود مواد غذایی و گرسنگی برای مردم آلمان بود که در این زمینه همانند بریتانیا به واردات از خارج وابستگی داشت.^{۲۲} جنگ اقتصادی لندن واکنش برلین را به دنبال داشت که افزون بر حملات سطحی و زیر سطحی به شناورهای غیر نظامی بریتانیا و متحدانش در آبهای آزاد، به وضع و اعلام قوانینی مشابه علیه فعالیت اقتصادی اتباع بریتانیا اقدام کرد.^{۲۳} این در حالی بود که تدریجاً مطبوعات آن کشور به تهدید ضمنی کشورهای بی‌طرف مبادرت می‌ورزیدند تا آنان را به مقاومت در برابر بریتانیا وادار کنند.^{۲۴} در واقع همانگونه که تعدادی از پژوهشگران به وضوح نشان داده‌اند، در سالهای جنگ بزرگ طرفین متخاصم برای تحقق راهبرد و دستیابی به اهداف خود، از جمله جلوگیری از بازرگانی کشورهای بی‌طرف با دشمن، آگاهانه از قوانین حقوق بین‌الملل و کنوانسیونهای مربوط به بی‌طرفی چشم‌پوشی می‌کردند (به عنوان نمونه، ۱۶۱: ۱۹۸۲, Zemanek; ۲۰۱۴, Hull, Erickson, ۲۰۱۶).

محاصره آلمان و تعمیم قانون تجارت با دشمن آثار منفی خود را در افکار عمومی در کشورهای بی‌طرف به بار آورد.^{۲۵} دولتهای بی‌طرف در قاره آمریکا و اروپا که برای آنها جنگ فرصتی جهت افزایش تجارت با آلمان و همچنین تحصیل منافع بیشتر بود، به اعتراض و اقدامات دیپلماتیک کم‌اثر مبادرت کردند.^{۲۶} دولت ایالات متحده آمریکا که با اعتراض‌ها و مخالفت‌های اولیه با تعمیم قانون بازرگانی با دشمن عملاً رهبری کشورهای بی‌طرف را به دست آورده بود، خود پس از ورود در جنگ جهانی و به دنبال تصویب "قانون بازرگانی با دشمن" در سنا، آن را به اجرا گذاشت

(اکتبر ۱۹۱۷). به سخن دیگر، مفهوم، تعریف، تفسیر و حتی عنوان به کار گرفته شده از سوی بریتانیا در مورد بی‌طرفی مورد پذیرش ایالات متحده آمریکا قرار گرفته بود.^{۲۸۲۷} از سوی دیگر، در ۱۹۱۷ آلمان نیز که دیگر نمی‌توانست مواد اولیه خود را از کشورهای بی‌طرف تأمین کند، بر اساس برخی ملاحظات دیگر، ضمن تغییر سیاست خود در قبال کشورهای بی‌طرف، حمله به شناورهای آنها را در دستور کار خویش قرار داد. بدین ترتیب، جایگاه بی‌طرفی در مناسبات جهانی بیش از پیش نازل گردید. (Abthuis and Tames: ۱۳۹).

۳. بازرگانی خارجی ایران و جنگ اقتصادی بریتانیا

ایران که از زمان تحولات داخلی ناشی از جنبش مشروطیت و نیز همگرایی بریتانیا- روسیه (توافقنامه ۱۹۰۷ روس و انگلیس)، شاهد مداخلات فزاینده سنت پترزبورگ- لندن در امور داخلی و سپس حضور روزافزون نیروهای نظامی روسیه در خاک خود شده بود، ناخواسته و بر رغم اعلان "بی‌طرفی"، عرصه برخورد های نظامی روسیه- بریتانیا با عثمانی گردید، گویی لندن برای تشخیص "بی‌طرفی" بلژیک و "بی‌طرفی" ایران شاخص های متفاوتی داشت. این در حالی بود که تهران خود، همانند بریتانیا، از حاضران فعال در کنفرانس لاهه در سالهای ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ برای تنظیم ضوابط "بی‌طرفی" و حقوق بین الملل در زمان جنگ و نیز از امضا کنندگان کنوانسیونهای مصوب اجلاس های ۱۸۹۹ و ۱۹۰۷ بود. بند پنجم کنوانسیون مزبور به شرح تکالیف و حقوق کشورهای بی‌طرف اختصاص دارد.^{۲۹} با وجود این، باید به خاطر داشت که برای نظارت بر حسن اجرای مصوبات کنوانسیونهای لاهه ساز و کاری مؤثر پیش بینی نشده بود (Darby, ۱۹۱۶).

تفاوت مشی یا دقیقتر تبعیض لندن در مورد دو کشور بی‌طرف ایران و بلژیک در همان سالهای جنگ بزرگ بر آگاهان پوشیده نبود. در جولای ۱۹۱۶ ج.گ. براندیس (Georg Brandes, ۱۸۴۲-۱۹۲۷) ادیب و نقاد سرشناس اهل کشور بی‌طرف دانمارک، در پاسخ به ویلیام آرچر (William Archer, ۱۸۵۶-۱۹۲۴)، نویسنده و نقاد اسکاتلندی حامی اقدامات بریتانیا در جنگ، بویژه علیه بی‌طرف ها،^{۳۰} با مقایسه سیاست لندن در مورد بلژیک و ایران (یا به گفته او «بلژیک آسیا» / Asiatic Belgium)، ضمن تشریح دوگانگی مشی لندن در قبال این دو کشور بی‌طرف، نشان داده است که این اقدامات کاملاً متفاوت بیش از رعایت اصول یا حمایت از بی‌طرفی، از منفعت طلبی انگلستان ناشی می‌شد با این تفاوت که در بلژیک نیرویی برای مقابله با ارتش آلمان وجود نداشت، ولی در ایران سپاه روسیه با مقاومت قشون عثمانی مواجه گردیده بود (Brandes, ۱۹۱۷: ۲۴۲, ۲۵۰ff.). به هر حال، از تهران در حفظ بی‌طرفی خود و

رویاری با قدرتهای بزرگ متخاصم که به نفت ایران چشم داشتند، کاری ساخته نبود (Winedard, ۲۰۱۶: ۵۸-۶۳; Abbenhuis and Tames, ۲۰۲۱: ۵۶-۶۳).

پیامد تجاوز نظامی نیروهای روسیه-بریتانیا به ایران، گسترش دامنه جنگ اقتصادی لندن به ایران بود که روابط بازرگانی دو جانبه آلمان-ایران را خیلی زود تحت تأثیر خود قرار داد. اگرچه مناسبات سیاسی ایران-آلمان سابقه طولانی نداشت، ولی روابط بازرگانی دو جانبه آنها خیلی زود برقرار شد و آلمان به جمع شرکای تجارت خارجی ایران پیوست. از آغاز قرن بیستم این داد و ستد دو جانبه، البته به سود آلمان، افزایش یافت؛ در واقع بلند پروازی های سیاسی-اقتصادی آلمان که احداث خط آهن برلین-بغداد تبلور آن بود، افزایش نفوذ اقتصادی آلمان را در ایران و خلیج فارس در پی آورد (Henderson, ۱۹۴۸: ۶۴). بررسی آمار گمرکات ایران می تواند فراز سریع روابط تجاری ایران-آلمان از ابتدای سده بیستم تا جنگ جهانی اول و سپس فرود ناگهانی آن را در سالهای جنگ به خوبی نشان دهد، چنان که مجموع مبادلات دو کشور از ۲,۵۵۳,۲۹۹ قران در ۱۹۰۱-۱۹۰۲ به ۳۳,۳۲۵,۹۷۸ قران در ۱۹۱۳-۱۹۱۴ بالغ گردید؛ آنگاه به ۵۱۷,۷۱۶ قران در ۱۹۱۵-۱۹۱۶ و ۲۶,۰۰۳ قران در ۱۹۱۷-۱۹۱۸ کاهش یافت. افزون آن که در سالهای جنگ، صادرات ایران به آلمان از ۲,۹۵۳,۳۱۵ قران در ۱۹۱۴-۱۹۱۳ به ۱۱۶,۰۰۰ قران در ۱۹۱۵-۱۹۱۶ نقصان پیدا کرد و سپس برای چهار سال متوالی یعنی ۱۹۱۶-۱۹۲۰ عملاً قطع گردید (جدول-۱). رشد روابط تجاری دو جانبه پیش از جنگ تا بدانجا دلگرم کننده بود که طرفین در یک توافقنامه محرمانه، موافقت خود را برای تمدید روابط موجود به مدت ۱۲ سال امضا کردند (۱ مه ۱۹۱۲).^{۳۱} با توجه به افزایش چشمگیر واردات کالاهای آلمانی به ایران در سالهای پیش از جنگ، به درستی می توان حدس زد که تعداد قابل توجهی از تجار و رده های شاغل در بازارهای کشور دست اندر کار واردات، توزیع و فروش کالاهای آلمانی بودند. بدیهی است که بیشترین زیان جنگ اقتصادی بریتانیا و کاهش تبادلات با آلمان متوجه این گروه از فعالین اقتصادی در کشور می شد.

اگر چه جنگ بزرگ با تغییرات در روابط تجاری ایران-آلمان همراه بود، ولی دور می نماید که این مناسبات را به گونه ای خاص به مخاطره انداخته باشد، زیرا "قانون بازرگانی با دشمن"، چنان که اشاره گردید، در ابتدا از داد و ستد کشورهای "بی طرف" با آلمان جلوگیری نمی کرد. بدین ترتیب، بازرگانی دو جانبه با آلمان تابعی از کاهش تبادلات خارجی کشور بود که از آغاز جنگ با ۱۹٪ کاهش از ۲۰,۰۵۴,۶۰۰ لیره استرلینگ در ۱۹۱۴ به ۱۶,۲۷۹,۰۰۰ لیره استرلینگ در ۱۹۱۵ رسیده بود. بنا بر گزارش نمایندگی سیاسی بریتانیا در تهران

جدول ۱- بازرگانی ایران - آلمان (۱۹۰۰-۱۹۲۰)

سال	واردات از آلمان (قران)	صادرات به آلمان (قران)	مجموع (قران)
۱۹۰۲-۱۹۰۱ /	۲,۳۸۲,۷۵۵	۱۷۰,۵۴۴	۲,۵۵۳,۲۹۹
۱۹۰۳-۱۹۰۲ /	۲,۹۰۳,۵۸۰	۱۲۰,۵۳۳	۳,۰۲۴,۱۴۳
۱۹۰۴-۱۹۰۳ / ۱۳۲۱	۵,۹۴۴,۸۱۰	۱۷۸,۶۸۰	۶,۱۲۳,۴۹۰
۱۹۰۵-۱۹۰۴ / ۱۳۲۲	۶,۶۶۸,۹۸۳	۳۸۰,۵۰۰	۷,۹۵۶,۴۸۳
۱۹۰۶-۱۹۰۵ / ۱۳۲۳	۶,۶۶۹,۷۹۰	۴۹۷,۴۹۹	۷,۱۶۷,۲۸۹
۱۹۰۷-۱۹۰۶ / ۱۳۲۴	۸,۳۳۴,۹۴۷	۱,۵۱۴,۳۱۲	۹,۸۴۹,۲۵۹
۱۹۰۸-۱۹۰۷ / ۱۳۲۵	۷,۱۱۰,۹۴۶	۱,۴۱۷,۳۴۳	۸,۵۲۸,۲۸۹
۱۹۰۹-۱۹۰۸ / ۱۳۲۶	۵,۷۷۷,۸۱۲	۵۳۲,۱۵۹	۶,۳۰۹,۹۷۱
۱۹۱۰-۱۹۰۹ / ۱۳۲۷-۱۳۲۸	۹,۹۶۳,۱۶۴	۸۳۴,۱۲۲	۱۰,۸۰۶,۲۸۶
۱۹۱۱-۱۹۱۰ / ۱۳۲۸-۱۳۲۹	۱۳,۹۷۷,۴۴۵	۲,۰۸۸,۵۰۰	۱۶,۰۶۵,۹۴۵
۱۹۱۲-۱۹۱۱ / ۱۳۲۹-۱۳۳۰	۱۶,۶۲۶,۰۹۴	۴,۹۲۵,۳۵۷	۲۱,۵۵۱,۴۵۱
۱۹۱۳-۱۹۱۲ / ۱۳۳۰-۱۳۳۱	۲۱,۳۸۷,۸۳۱	۲,۹۲۸,۴۲۱	۲۴,۳۱۶,۲۵۲
۱۹۱۴-۱۹۱۳ / ۱۳۳۱-۱۳۳۲	۳۰,۳۷۲,۶۶۳	۲,۹۵۳,۳۱۵	۳۳,۳۲۵,۹۷۸
۱۹۱۵-۱۹۱۴ / ۱۳۳۲-۱۳۳۳	۷۹۵,۹۹۱,۱۷	۱,۴۱۰,۳۹۰	۱۹,۲۰۶,۳۸۱
۱۹۱۶-۱۹۱۵ / ۱۳۳۳-۱۳۳۴	۷۱۶,۴۰۱	۱۱۶,۰۰۰	۵۱۷,۷۱۶
۱۹۱۷-۱۹۱۶ /	۱,۴۴۲,۵۵۸	—	۱,۴۴۲,۵۵۸
۱۹۱۸-۱۹۱۷ /	۲۶,۰۰۳	—	۲۶,۰۰۳

۳۰،۲۳۰	—	۳۰،۲۳۰	/۱۹۱۸-۱۹۱۹
۱۴۴،۵۱۷	—	۱۴۴،۵۱۷	/۱۹۱۹-۱۹۲۰

منبع: وزارت گمرکات و پست ایران، /حصائیه تجارتنی/ ایران، مجلدات مربوط به سالهای ۱۹۲۰-۱۹۰۱،

تهران، ۱۹۲۱-۱۹۰۴

در دوازده ماه منتهی به مارس ۱۹۱۶، اگر چه در میان شرکای تجاری ایران، آلمان مقام سوم را داشت ولی ارزش مجموع تبادلات دو کشور با ۲۵۶،۰۰۰ لیبه کاهش از ۳۴۹،۰۰۰ لیبه استرلینگ تجاوز نمی کرد، البته این رقم شامل ارزش کالاهای آلمانی وارداتی از عثمانی نمی شد.^{۳۲} بخشی از این نقصان از افزایش چشمگیر هزینه حمل و نقل در جهان باز می گشت. در رابطه با این کاهش، در اوایل ۱۹۱۵ که هنوز نیروهای روسیه-بریتانیا در ایران دست نظامی برتر را نداشتند، روزنامه آلمانی /اخبار هامبورگ (Hamburger Nachrichten) در مقاله ای بر لزوم استفاده از شرایط عمومی کاهش بازرگانی ایران و نیز حمایت از گسترش بیشتر روابط تجاری دو جانبه با ایران تأکید می کرد.^{۳۳}

امید به ارتقای مناسبات دو جانبه آلمان و ایران گذرا بود. به زودی مصوبات پارلمان بریتانیا مبنای صدور فرمانی جدید از سوی پادشاه آن کشور در ۲۵ ژوئن ۱۹۱۵ گردید که رسماً ایران را در کنار چین، سیام (تایلند) و مراکش - همه کشورهای بی طرف غیر غربی - در شمار کشورهای اعلام کرد که روابط تجاری خارجی آنها مشمول اصلاحیه های "قانون بازرگانی با دشمن" می شد.^{۳۴} از آن پس همه ضوابط و ممنوعیتهای قانون مذکور دامنگیر ایران نیز گردید.^{۳۵} اگر چه بریتانیا چشم پوشی هایی را در رابطه با مناسبات تجاری میان کشورهای بی طرف غربی و آلمان از خود نشان می داد،^{۳۶} ولی چنین گذشتی در مورد ایران گزارش نشده است. از این زمان فهرست سیاه لندن شاهد درج اسامی بازرگانان با ملیتهای مختلف از جمله ایرانی گردید، بویژه آن که جنگ اقتصادی لندن در کنفرانس اقتصادی متحدین در ماه های ژوئن و سپس اوت ۱۹۱۶ در پاریس مورد تأیید متحدانش قرار گرفت؛ این به معنی تداوم سختگیری جاری بود.^{۳۷} افزایش اسامی افراد و شرکتهای خارجی در فهرست سیاه بریتانیا مؤید همین نکته است. هنگامی که واکنش ایالات متحده آمریکا و کشورهای اروپای غربی نمی توانست موجب بازنگری بریتانیا در جنگ اقتصادی اش شود،^{۳۸} بدیهی است که از کشور اشغال شده ایران برای صیانت از حقوق بی طرفی خود کاری برنمی آمد، بویژه آن که در آن زمان شرایط نظامی و سیاسی در ایران تغییر کرده بود؛ از یک سو تدریجاً تفوق نیروهای روسیه-بریتانیا بر قشون عثمانی آشکار شده بود، از سوی دیگر توافقاتی میان ایران و روسیه-بریتانیا به دست آمده بود و به تبع آن لندن می توانست برای تحقق نیت خود در ایران با آزادی بیشتری اقدام کند (اوت ۱۹۱۶).^{۳۹}

به موازات تحولات پیش گفته، نتایج جنگ اقتصادی بریتانیا نیز تدریجاً در ایران به چشم آمد. به گزارش مشاور تجاری در سرکنسولگری بریتانیا در بوشهر، تا اواسط نوامبر ۱۹۱۵ منسوجات و شکر آلمانی و اطریشی رونق گذشته خود را در بازارهای جنوب ایران و حوضه خلیج فارس از دست داده بودند.^{۴۰} این کاهش بیش از هر چیز از محدودیتهای اعمالی بریتانیا ناشی می شد. به عنوان نمونه، هم زمان با گزارش مذکور، اتباع بریتانیا که قصد صدور کالا به ایران را داشتند، می بایست ابتدا به "شعبه اطلاعات در تشکیلات هیئت بازرگانی" (The Intelligence Branch of The Board of Trade) بریتانیا مراجعه کنند تا پس از اطمینان از عدم سابقه تجارت طرف ایرانی با آلمان، مجاز به داد و ستد با او شوند.^{۴۱} چنان که پیشتر اشاره شد، در مستعمرات بریتانیا نیز محدودیت و ضوابط بر تجارت با آلمان اعمال می گردید. به عنوان نمونه، در سیلان صادرات به ایران مستلزم اعلان مقصد نهایی کالا بود، بدین ترتیب از صدور مجدد محموله ها به قلمرو آلمان و هم پیمان هایش جلوگیری به عمل می آمد (۲۸ دسامبر ۱۹۱۵).^{۴۲} همین اشارات حاکی از سابقه گردآوری اطلاعات در مورد شرکتها و افراد بومی یا خارجی فعال در تجارت خارجی ایران است.

ثبت اسامی بازرگانان و شرکتهایی که در ایران به داد و ستد با آلمان و متحدانش اشتغال داشتند، در فهرست سیاه خیلی زود آغاز گردید. در جلسه پنجمین ۲۷ ژانویه ۱۹۱۶ مجلس عوام بریتانیا، لرد رابرت سسیل، وزیر وزارتخانه جدید التأسيس برای حصر قدرتهای مرکزی، اعلام کرد تا آن زمان اسامی شمار زیادی از فعالان در کشورهای مختلف از جمله ایران ثبت شده بود و به زودی فهرست اسامی آنها (فهرست سیاه) انتشار می یافت.^{۴۳} از آن پس هر از چندگاه از سوی لندن فهرست سیاه روزآمد و رسماً اعلان می گشت که نام تعدادی از فعالین در ایران در این فهرست به چشم می خورد.^{۴۴} افزون بر این، هر بار اعلان اسامی، تجدید اعتراضات دولتهای ذیربط به دولت بریتانیا را در پی داشت.^{۴۵}

ذکر نام افراد/مؤسسات مربوط به ایران در فهرست سیاه به دلایلی حائز اهمیت است. نخست آن که توافقات ایران با روسیه-بریتانیا در ماه اوت ۱۹۱۶ موجب چشم پوشی لندن از سوابق روابط بازرگانی ایرانیان با آلمان نگردید، در حالی که در مورد ایالات متحده آمریکا، دولت جدید بریتانیا به ریاست لوید جورج، بر خلاف سلف خود، برای حل مشکلات در مناسبات با واشنگتن، با خارج کردن اسامی اتباع و شرکتهای آن کشور از فهرست سیاه موافقت کرده بود (Osborne: ۱۶۲). دیگر آن که این فهرست حاوی اطلاعات مفیدی در مورد تجار ایرانی و پراکندگی جغرافیایی محل فعالیت ایشان است (نک. جدول ۲). با توجه به شبکه کنسولگری ها و نمایندگان کنسولی بریتانیا در شهرهای تجاری ایران، به خوبی می توان سرچشمه این آگاهی ها را حدس زد. به عنوان نمونه، در مورد استفسار سر کنسول بریتانیا در اصفهان راجع به سبب درج نام عبدالرحیم عرب در فهرست مارس ۱۹۱۶، دولت هند پاسخ داد که این کار به توصیه

چارلز مارلینگ، وزیر مختار وقت بریتانیا در تهران، انجام شده بود. نام بازرگان مزبور تا ۲۸ ژانویه ۱۹۱۸ همچنان در فهرست وجود داشت.^{۴۶}

جدول ۲- اسامی بازرگانان و شرکتهای ایران در فهرست سیاه بریتانیا (۱۶ مارس ۱۹۱۶)

شماره	نام	محل فعالیت	شماره	نام	محل فعالیت
۱	عبدالرحیم عرب	ذکر نشده	۳۰	مشهدی غلامعلی	رشت
۲	آقا محمد یوسف خباز بگلروف	قزوین	۳۱	۱. میناسیان	تهران
۳	آقا محمد اسماعیل اصفهانی	مشهد	۳۲	میر عبدالباقی و پسران،	کرمانشاه
۴	امین التجار (الیاس آقا اصفهانی)	اصفهان	۳۳	میسریان،	کرمان
۵	بو (Baue)	تهران	۳۴	محمد مهدی سمسار	اصفهان
۶	بوناتی (شورین) / Bonati (Schwerin)	تهران	۳۵	محمد صالح	رشت
۷	کریستودوروف، زارس (Christodoroff, Zares)	رشت	۳۶	مصطفی حسینی، تهران	تهران
۸	برادران اِگر (Eger Brothers)	مشهد	۳۷	پاپادوپولو، هاریلس (Papadopoulos, Hariles)	رشت
۹	فاربورک ورم. میستر لوسیوس و بورنینگ Farbwerke vorm. Meister Lucius & Brüning [Hoechst on Main, Germany]	اصفهان	۳۸	برادران پاسکالیدی (Pascalidi Freres)	رشت
۱۰	شرکت فارس	شیراز	۳۹	پرسیش تیچ ا/گ (Persische Teppiche A/G)	اصفهان
۱۱	حاجی عباس عرب	اصفهان	۴۰	پرینز، سی. اف (خانه هلندی) Prins, C. F. (Maison Hollandaise)	تهران
۱۲	حاجی عبدالرحمن شیرازی	بمبئی و شیراز	۴۱	رحیم اتحادیه (اتحادیه پسر)	تهران
۱۳	حاجی امین، اصفهان	اصفهان	۴۲	روور، ویلهلم (Roever, Wilhelm)	شیراز

۱۴	حاجی غلامحسین و پسران،	رشت	۴۳	صادق افشار	یزد
۱۵	حاجی لطفعلی تبریزی	تهران	۴۴	صفا و شرکاء، با مسئولیت محدود	بوشهر
۱۶	حاجی محمد رضا	أصفهان	۴۵	سسکیل نَوی ^{۴۷}	تهران
۱۷	حاجی محمد ابراهیم (ملک التجار)	أصفهان	۴۶	شرکت تنباکو (Société du Tombac)	اصفهان
۱۸	حاجی محمد ابراهیم تهرانی سَنَکُو	تهران	۴۷	سوفر، د. جی. و پسر (Sofer, D. J. & S.)	همدان
۱۹	حاجی محمد ولینکائی، کرمان	کرمان	۴۸	طبییان، م.	رشت
۲۰	جانشینان حاجی صالح عرب یعنی حاجی امین، حاجی محمد رضا و ظفر	أصفهان	۴۹	تاليس، ديمتری (Tehallis, Demetri)	رشت
۲۱	م. هِرولد، مشهد	مشهد	۵۰	تاليس، ليندروس (Tehallis, Leandros)	رشت
۲۲	هافمن	مشهد	۵۱	تاليس، سوتیری (Tehallis, Sotiri)	رشت
۲۳	اسلام آف (گنورگس و ژان)	قزوین	۵۲	واسموس (Wassmuss)	
۲۴	اتحادیه پسر	تهران	۵۳	ونک هاوس و شرکاء (Wonckhaus & Co)	بوشهر
۲۵	کِپرلی	مشهد	۵۴	یواش اوغلی (Yavash Oghli)	رشت
۲۶	برادران لاسکاریدس	رشت	۵۵	ظفر	اصفهان
۲۷		تهران	۵۶	زَرور، صیون (Zarour, Simon)	همدان
۲۸	ملک التجار (حاجی محمد ابراهیم)	أصفهان	۵۷	زیلکا، آبراهام ژوزف (Zilka, Abraham Joseph)	کرمانشاه
۲۹	مشهدی اسماعیل سلماسی	کرمان	۵۸		

* Sources: LG, ۱۶ March ۱۹۱۶, p. ۲۹۳۰; Suppl. LG, ۱۶ March ۱۹۱۶, p. ۲۹۱۲; BTJ,

۹۳(April-June ۱۹۱۶), pp. ۵۱۳-۱۴.

در ماه مه ۱۹۱۶ لندن دومین فهرست سیاه خود را منتشر کرد. در آن افزون بر افراد مذکور در فهرست ماه مارس، اسامی جدیدی از ایران وجود داشت: لازار آبراهامیانس و شرکاء (Abramiantz & Company, Lalezar) (تهران)، کارنیک خان دالگویجان (Carnik Khan Dalguidjan) (تهران)، عزرا حایم (Haim, Ezra) (همدان)، حاجی احمد آقا تهرانچی (Hanemoglou) (تهران)، حاجی محمد ابراهیم (تهران)، هانمگلو (Hanemoglou) (رشت)، پوگین (Pugin) (محل فعالیت ذکر نشده).^{۴۸}

فهرست سیاه بریتانیا با افزایش اسامی افراد/شرکتهای ایران همراه بود. تا ۳ آگوست ۱۹۱۶ که بیش از ۱۵۰۰ شرکت از کشورهای مختلف جهان در رابطه با بازرگانی با قدرتهای مرکزی شناسایی و در فهرست سیاه ثبت شده بودند، ۵۶ مورد از آنها به ایران تعلق داشت.^{۴۹} این بدان مفهوم است که جنگ اقتصادی بریتانیا مانع بی سابقه ای برای فعالیت بازرگانان کشور بی طرف ایران بود که برای حذف آن کاری از ایشان یا دولت ایران بر نمی آمد.

ذکر اسامی فعالین اقتصادی در فهرست سیاه لزوما در رابطه با ملیت بازرگانان نبود. از این رو، افراد به اتهامات مختلف تحریم و ممنوع معامله می گشتند. در میان اتباع بیگانه ای که در ایران تحریم شده بودند، شاید سی. اف. پرینز، تبعه کشور بی طرف هلند و مالک فروشگاه "خانه هلندی" در تهران موردی جالب باشد. اتهام او انتقال پول از هلند به تهران برای تحویل به نمایندگی سیاسی آلمان بود.^{۵۰} در میان فعالین غیر ایرانی که نامشان در فهرست می توان دید، پوگین و واسموس مهم هستند (جدول - ۲)، زیرا به بازرگانی اشتغال نداشتند. این دو دیپلمات و جاسوس آلمان در ایران بودند.^{۵۱} از این رو، درج نام افراد در فهرست سیاه لزوما در ارتباط با جنگ اقتصادی بریتانیا نبود.

در رابطه با ایران مندرجات فهرست سیاه به هیچ وجه ثابت نبود. تا اواسط فوریه ۱۹۱۸ بیش از سه هزار نام در فهرست سیاه بریتانیا وجود داشت. این به مفهوم تداوم شناسایی افراد/تجارتخانه های در ارتباط با آلمان است.^{۵۲} در مورد ایران هم شناسایی افراد/مؤسساتی که بر رغم ممنوعیت و تحریم بریتانیا همچنان رابطه بازرگانی با آلمان را حفظ کرده بودند، تا پایان جنگ ادامه داشت؛^{۵۳} به سخن دیگر، از یک سو اسامی جدیدی از ایران به فهرست بریتانیا افزوده می شد (نک. جدول ۳)؛ از سوی دیگر، برخی از مذکورین در فهرست موفق به خروج از تحریم می شدند (نک. جدول

۴).^{۵۴}

جدول ۳- اسامی بازرگانان ایران که پس از ماه می ۱۹۱۶ وارد فهرست سیاه شد

شماره	نام	محل فعالیت	تاریخ
۱	سلیم دیوید شوهدت و کمپانی (Shohet, Selim David & Co.)	-	آوریل ۱۹۱۶
۲	حاجی محمد حسین کازرونی (شرکت مسعودیه و شرکت اسلامیه) ^{۵۵}	اصفهان	ژوئن ۱۹۱۶
۳	شبارک، گئورگس (Shebarek, Georges)	تهران	ژوئن ۱۹۱۶
۴	سروشیان ^{۵۶}	کرمان	ژوئن ۱۹۱۶
۵	برادران حاجی امین التجار	اصفهان	ژوئیه ۱۹۱۶
۶	حاجی غلامعلی و حاجی محمد باقر بهبهانی و پسران	بوشهر	سپتامبر ۱۹۱۶
۷	دریسی، محمدعلی	برازجان، بوشهر	نوامبر ۱۹۱۶
۸	کیخسرو، رستم و پسران	کرمان	نوامبر ۱۹۱۶
۹	کازرونی، میرزا علی	برازجان، بوشهر	نوامبر ۱۹۱۶
۹	غفار بنکدار	اصفهان	نوامبر ۱۹۱۶
۱۰	غفار اعتدالیه	اصفهان	نوامبر ۱۹۱۶
۱۱	اعتدالیه	اصفهان	نوامبر ۱۹۱۶
۱۲	حسینیه (مغازه)	تهران	دسامبر ۱۹۱۶
۱۳	آقا محمد اسماعیل اصفهانی	مشهد	آوریل ۱۹۱۷
۱۴	بزرگ، حاجی میرزا باقر تبریزی (یا تهرانچی) (نام مستعار: مشهدی آقا بزرگ تبریزی، نشانی تلگرافی:	تهران	آوریل ۱۹۱۷

		"بزرگ"	
۱۵	رحمان، عزرا	شیراز	نوامبر ۱۹۱۷
۱۶	هادویگر و سینگر (تجارخانه لوکس) Hadwiger & Saenger (Maison de) (Commerce de Luxe)	تهران	مه ۱۹۱۸
۱۷	حکیمیان، گبر (Hekimian,) (Gober)	تهران	ژوئن ۱۹۱۸
۱۸	آقا محمد یوسف خباز بگلروف	قزوین	آگوست ۱۹۱۸
۱۹	أبوطالب شیرازی (شرکت اسلامیة)	تهران	سپتامبر ۱۹۱۸
۲۰	عبدالرحمان	برازجان، بوشهر	اکتبر ۱۹۱۸
۲۱	باقر، علی رضا پَری	برازجان، بوشهر	اکتبر ۱۹۱۸
۲۲	حسین داوونی (Hussein Dawoni)	برازجان، بوشهر	اکتبر ۱۹۱۸
۲۳	رضا حسین علی پَری	برازجان، بوشهر	اکتبر ۱۹۱۸
۲۴	شرکت شوکت	برازجان، بوشهر	اکتبر ۱۹۱۸

*Sources: No. ۱: LG, ۱۴ April ۱۹۱۶, p. ۳۹۱۲; Nos. ۲-۳: LG, ۱۶ June ۱۹۱۶, p. ۵۹۷۹ and BTJ, ۹۳(April-June ۱۹۱۶), p. ۷۸۵; Nos. ۳-۵: LG, ۱۸ July ۱۹۱۶, p. ۷۰۸۹ and BTJ, ۹۳(July-Sept. ۱۹۱۶), pp. ۱۷, ۱۵۸, ۷۷۲; No. ۶: LG, ۸ Sept. ۱۹۱۶, p. ۸۸۰۳; Nos. ۷-۹: LG, ۲۴ Nov, ۱۹۱۶, p. ۱۱۴۰۷; No. ۱۰-۱۲: BTJ, No. ۱۲: LG, ۱۳ April ۱۹۱۷, p. ۳۴۹۰ and BTJ, ۹۶(April ۱۹۱۷), p. ۱۰۰; No. ۱۳: LG, ۲۷ April ۱۹۱۷, p. ۳۹۵۲; No. ۱۴: BTJ, ۹۹(Nov. ۱۹۱۷), p. ۲۳۲ No. ۱۶: LG, ۱۷ May ۱۹۱۸, p. ۵۸۶۵; No. ۱۷: LG, ۱۴ June ۱۹۱۸, p. ۷۰۶۲; No. ۱۸: LG, ۹ August ۱۹۱۸, p. ۹۳۷۶ and BTJ, ۱۰۱(August ۱۹۱۸), p. ۲۳۴; No. ۱۹: LG, ۶ Sept. ۱۹۱۸, p. ۱۰۵۴۰ and BTJ, ۱۰۱(Sept. ۱۹۱۸), p. ۳۵۰; Nos. ۲۰-۲۴: LG, ۴ Oct. ۱۹۲۰, p. ۱۱۷۰۹ and BTJ, ۱۰۱(Oct. ۱۹۱۸), p. ۴۷۴;

جدول ۴- اسامی بازرگانان ایران که از ماه مه ۱۹۱۶ از فهرست سیاه خارج شد

شماره	نام	محل فعالیت	تاریخ
۱	حاجی عبدالرحیم شیرازی	بمبئی، شیراز	مه ۱۹۱۶
۲	اتحادیه، پسران	تهران	مه ۱۹۱۶
۳	رحیم اتحادیه (اتحادیه، پسران)	تهران	مه ۱۹۱۶
۴	زیلکا، آبراهام ژوزف	کرمانشاه	مه ۱۹۱۶
۵	امین التجار (معروف به آقا اصفهانی)	اصفهان	ژوئن ۱۹۱۶
۶	گریستودوروف، زارس	رشت	ژوئن ۱۹۱۶
۷	کپرلی	مشهد	ژوئن ۱۹۱۶
۸	میسیریان	کرمان	ژوئن ۱۹۱۶
۹	طبییان، م.	رشت	ژوئن ۱۹۱۶
۱۰	حاجی محمد حسین کازرونی (شرکت مسعودیه و شرکت اسلامیه)	اصفهان	ژوئیه ۱۹۱۶
۱۱	سروشیان	کرمان	ژوئیه ۱۹۱۶
۵	حاجی لطفعلی تبریزی	تهران	اوت ۱۹۱۶
۶	برادران پاسکالیدی	رشت	نوامبر ۱۹۱۶
۷	غفار بنکدار	اصفهان	ژانویه ۱۹۱۷
۸	غفار اعتدالیه	اصفهان	ژانویه ۱۹۱۷
۹	حاجی محمد حسین کازرونی (شرکت مسعودیه و شرکت اسلامیه)	اصفهان	ژانویه ۱۹۱۷
۱۰	اعتدالیه	اصفهان	ژانویه ۱۹۱۷
۱۱	برادران لاسکاریدس	رشت	ژانویه ۱۹۱۷
۱۲	برادران حاجی امین التجار	اصفهان	فوریه ۱۹۱۷
۱۳	رحمان، عزرا	شیراز	فوریه ۱۹۱۷

۱۴	شبارک، گئورگس	تهران	فوریه ۱۹۱۷
۱۵	صفا و کمپانی	بوشهر	فوریه ۱۹۱۷
۱۶	محمد مهدی سمسار	اصفهان	آوریل ۱۹۱۷
۱۷	آقا محمد یوسف خباز بگلروف	قزوین	ژوئن ۱۹۱۷
۱۸	حایم، عزرا	همدان	ژوئن ۱۹۱۷
۱۹	مشهدی اسماعیل سلماسی	کرمان	آگوست ۱۹۱۷
۲۰	بزرگ، حاجی میرزا باقر تبریزی (تهرانچی)، نام مستعار: مشهدی آقا بزرگ تبریزی (نشانی تلگرافی "بزرگ")	تهران	آگوست ۱۹۱۷
۲۱	حاجی محمد ابراهیم تهرانی سکون	تهران	ژوئن ۱۹۱۸
۲۲	أبوطالب شیرازی (شرکت اسلامیة)	تهران	سپتامبر ۱۹۱۸
۲۳	دریسی، محمدعلی	برازجان، بوشهر	اکتبر ۱۹۱۸
۲۴	لازار آبراهامیانس و کمپانی (Abramiantz & Company, Lalezar)	تهران	فوریه ۱۹۱۹
۲۵	حاجی ابوطالب شیرازی (شرکت اسلامیه)	تهران	فوریه ۱۹۱۹
۲۶	عباس عرب	اصفهان	فوریه ۱۹۱۹
۲۷	حاجی احمد آقا تهرانچی	تهران	فوریه ۱۹۱۹
۲۸	امین	اصفهان	فوریه ۱۹۱۹
۲۹	محمد ابراهیم ملک التجار	اصفهان	فوریه ۱۹۱۹
۳۰	محمد رضا	اصفهان	فوریه ۱۹۱۹
۳۱	محمد ولینکانی	کرمان	فوریه ۱۹۱۹
۳۲	جانشینان حاجی صالح عرب (حاجی)	اصفهان	فوریه ۱۹۱۹

		امین، حاجی محمد رضا و ظفر)	
۳۳	حسکیل، نوی (Heskiel, Nawi)	تهران	فوریه ۱۹۱۹
۳۴	اسمالوف (گنورگس و ژان)	قزوین	فوریه ۱۹۱۹
۳۵	ملک التجار (حاجی محمد ابراهیم)	اصفهان	فوریه ۱۹۱۹
۳۶	میناسینانس، ا.	تهران	فوریه ۱۹۱۹
۳۷	مصطفی حسینی	تهران	فوریه ۱۹۱۹
۳۸	ظفر	اصفهان	فوریه ۱۹۱۹

*Sources: Nos. ۱-۴: *Suppl. LG*, ۲ May ۱۹۱۶, p. ۴۳۴۲; Nos. ۵-۹: *LG*, ۱۶ June ۱۹۱۶, p. ۵۹۷۹; ۵: *BTJ*, ۹۴(July-Sept. ۱۹۱۶), p. ۵۶۲; No. ۶: *LG*, ۲۴ Nov, ۱۹۱۶, p. ۱۱۴۰۷; Nos. ۷-۱۱: *LG*, ۱۸ July ۱۹۱۶, p. ۷۰۹۲ and *BTJ*, ۹۶(Jan. ۱۹۱۷), p. ۹۱; Nos. ۱۲-۱۴, *LG*, ۱۵ Feb. ۱۹۱۷, p. ۲۰۶۷; Nos. ۱۵ and ۱۶: *LG*, ۷ August ۱۹۱۷, p. ۱۵۸۳; No. ۱۶: *LG*, ۱۳ April ۱۹۱۷, p. ۳۴۹۰ and *BTJ*, ۹۷(April ۱۹۱۷), p. ۱۰۱; No. ۱۷-۱۸: *BTJ*, ۹۷(June ۱۹۱۷), p. ۶۸۶; Nos. ۱۹-۲۰: *LG*, ۳۱ August ۱۹۱۷, p. ۹۰۲۶; No. ۲۱: *BTJ*, ۱۰۱(July ۱۹۱۸), p. ۳۰; No. ۲۲: *BTJ*, ۱۰۱(Sept. ۱۹۱۸), p. ۳۵۰; No. ۲۳: *LG*, ۴ Oct. ۱۹۱۸, p. ۱۱۷۱۰; Nos. ۲۴-۳۸: *LG*, ۷ Feb. ۱۹۱۹, p. ۱۹۵۲.

خروج اسامی بازرگانان از فهرست سیاه و رهایی از تحریم بریتانیا، چنان که اشاره شد، غیرممکن نبود، ولی تحقق آن دشواری های خود را داشت. در واقع این کار مستلزم تمکین از نمایندگی سیاسی بریتانیا در تهران و پذیرش تعهدات تحمیلی آن بود که راجع به آن اطلاعاتی مهم و جالب توجه در دست است. حاجی رحیم اتحادیه که نامش در فهرست مارس ۱۹۱۶ درج شده بود (جدول ۲-)، از کسانی است که خیلی زود برای حذف نام خود به تلاش افتاد. به دلالت دکتر منصوره اتحادیه، وی پس از دادن وثیقه نقدی (۲۰،۰۰۰ لیره استرلینگ) در لندن و بمبئی به دولت بریتانیا و نیز تعهد کتبی مبنی بر عدم برقراری روابط تجاری مستقیم یا غیر مستقیم با دشمنان بریتانیا، موفق شد که تا ۹ مارس ۱۹۱۶/دوم جمادی الاول نام خود را از لیست سیاه خارج کند (اتحادیه، ۱۳۷۷:). سایر تجار ایرانی نیز کمابیش همین مسیر را طی کردند. در مورد اینان شاید اطلاعات مربوط به حاجی محمد کازرونی که نامش در ژوئن ۱۹۱۶ به فهرست سیاه افزوده شد، نسبتاً بیش از سایرین باشد (جدول ۳-). وی نیز برای رهایی از تحریم مراحلی مشابه حاجی رحیم

اتحادیه را پشت سر گذاشت. ابتدا مجبور گردید در دو مرحله (نوامبر و دسامبر ۱۹۱۶) مجموعاً مبلغ ۵۶,۰۰۰ روپیه را به عنوان وثیقه نقدی برای ضمانت حسن رفتار خود به حساب دولت بریتانیایی هند در بانک بمبئی واریز کند. آنگاه به دستور همین دولت، نیمی از وثیقه مزبور (۲۸,۰۰۰ روپیه) به عنوان وامی با بهره ۱۲٪ در اختیار حاجی سلطان علی شوشتری و کمپانی در بمبئی گذاشته شد که کارگذار حاجی کازرونی بود (۶ نوامبر ۱۹۱۷).^{۵۷} براساس رضایت سر کنسول بریتانیا در اصفهان از پایبندی حاجی کازرونی به تعهداتش و به توصیه او، وام ۲۸,۰۰۰ روپیه ای به عنوان استرداد نیمی از وثیقه حاجی محسوب شد و از بهره آن نیز چشم پوشی گردید (۱۳ دسامبر ۱۹۱۸).^{۵۸} بنا بر تصمیم دولت هند، ۲۸,۰۰۰ باقیمانده نیز به عنوان سپرده ثابت یک ساله به نام مسئول اموال دشمن (The Custodian of Enemy Property, Bombay) در بمبئی در بانک مذکور گذاشته شد تا بهره ۱۲٪ آن در یک دفترچه بانکی به نام همان مسئول واریز گردد. قرار بود این سود با اصل پول در به حاجی مسترد شود.^{۵۹} سرانجام، پس از خاتمه جنگ، مجوز آزاد سازی این ۲۸,۰۰۰ روپیه و بهره آن از سوی نمایندگی سیاسی بریتانیا در تهران برای دولت هند صادر شد (۲۹ مه ۱۹۱۹).^{۶۰} در موضوع تعهدات مالی تجار نباید محدودیت سرمایه ایشان فراموش گردد. بی تردید سپردن وثیقه نقدی سنگین، با کاستن از توان مالی، خود مانع دیگری برای بازرگانی تجار ایرانی می شد.

در مورد تعهدات تحمیلی بریتانیا سند منتشر نشده از بازرگانی به نام حاجی محمد ابراهیم طهرانی (جدول- ۲، ش ۱۸) در واپسین ماه های جنگ روشننگری مناسب است. در این نوشته آمده است:

نظر به این که دولت اعلیحضرت پادشاه انگلستان راضی شده اند که اسم اینجانب حاجی محمد

ابراهیم

تهرانی مشهور به سگوا امضاء کننده این ورقه را از ثبت اسامی ممنوعه خارج نمایند، در عوض تعهد می نمایم تا هر زمان که ثبت مذکوره در فوق برقرار و بر دوام است، هیچ گونه مناسبات تجارتي با اشخاص ذیل ننمایم:

۱- با سکنه ممالک دشمن دولت بریتانیای کبیر و متفقین او اعم از آن که از هر ملتی باشد.

۲- با اتباع دشمن اعم از آن که در هر کجا سکنی داشته باشند.

۳- با اشخاص و تجارتخانه ها و شرکتهایی که معاملات آنها کلاً یا جزء در تحت نظریات

رعایای دشمن باشد یا آنهایی که در تحت نفوذ دشمن واقع باشند.

به علاوه تعهد می کنم هیچ گونه مال و جنسی را که رأساً در ممالک دشمن ساخته شده یا از ممالک

دشمن بیاید برای یک جا فروشی یا خرده فروشی خریداری ننمایم.

و نیز تقبل می کنم که هیچ گونه تنخواهی برای اشخاص مشروحه در ماده ۱، ۲، ۳ تأدیه ننمایم مگر آن که قبلاً به سفارت انگلیس اطلاع بدهم.

برای اطمینان تعهدات فوق مبلغ یک هزار لیره به امر حواله کرد نماینده دولت فخریه انگلیس مقیم طهران در بانک شاهنشاهی امانت گذاردم. مقرر است که هر گاه در رعایت تعهدات فوق قصوری از طرف من باشد، مستوجب آن خواهم بود که اسمم مجدداً در ثبت اسامی ممنوعه درج و وجه امانت فوق نیز ضبط شود.

امضاء و مهر حاجی محمد ابراهیم طهرانی^{۶۱}

این تعهدنامه، قطع نظر از مفاد تجاری آن، تحمیل شناسایی قدرتهای مرکزی به عنوان دشمن به بازرگان ایرانی است که تا آن زمان با قدرتهای مرکزی روابط تجاری حسنه داشت. نمونه های دیگری از این دست تعهدات بازرگانان ایرانی تحت عنوان "توافقنامه" با نمایندگی سیاسی بریتانیا در تهران به زبان انگلیسی در دست است.^{۶۲ ۶۳}

پذیرش شروط سنگین بریتانیا از سوی تجار ایرانی چندان عجیب نیست. جنگ با تغییر مسیرها و نیز شرکای تجاری ایران همراه بود. در ۱۹۱۶-۱۹۱۵ تجارت مستقیم با آلمان عملاً قطع شده و تنها به صورت غیر مستقیم و از طریق عثمانی صورت می گرفت که داد و ستد خود این کشور با ایران به یک سوم کاهش یافته بود. از این رو، افزوده شدن اسامی جدیدی به فهرست سیاه (جدول-۳) علی القاعده باید به تجاری مربوط شود که از طریق عثمانی (بغداد) مقادیر کمی کالای آلمانی و اطریشی وارد می کردند.^{۶۴} افزون بر این، بر خلاف تجارت با قدرتهای مرکزی، گزارش گمرکات ایران بر وضع مناسب بازرگانی با بریتانیا و بویژه هندوستان در همان مدت دلالت داشت.^{۶۵} در مورد این شرایط مساعد باید به یاد داشت که تولیدات سهل الوصول بریتانیایی-هندی می توانست جایگزین کالاهای آلمانی در بازارهای ایران گردد.

ثبت اسامی تجار ایرانی در لیست سیاه تبعات دیگری هم داشت. برای شرکتهای بریتانیایی این فهرست تا بدانجا مانع از داد و ستد با بازرگانان ایرانی بود که از بیم جریمه، افزون بر مذکورین در فهرست، از معامله با مظنونین به تجارت با قدرتهای مرکزی در ایران نیز خودداری می کردند.^{۶۶ ۶۷} از سوی دیگر، تحریم افراد از سوی بریتانیا، چنان که اشاره شد، موجب تحریم آنها از سوی متحدان این کشور می گردید. بدین ترتیب این افراد از تجارت با سایر کشورها نیز محروم می شدند. این در حالی بود که شرایط جنگی در جهان و خلأ کالاهای قدرتهای مرکزی و دیگران از پیش عرصه بازرگانی کشور را برای ورود رقبایی جدید باز کرده بود. در این زمینه از توصیه های سر کنسول های

ایالات متحده در تهران به واشنگتن برای گسترش بازرگانی با ایران اطلاع کافی در دست است. به گفته اینان غیبت آلمان، اطیش و سایر کشورها از بازار ایران فرصتی مناسب برای ایالات متحده بود تا با گسترش روابط بازرگانی خود، جای کشورهای مذکور را در ایران بگیرد (۱۹۱۵ و ۱۹۱۸).^{۶۸} همچنین از تلاش یکی از اتباع بلژیک (متحد بریتانیا) برای تأسیس شرکت صادرات و واردات در ایران اطلاعاتی در دست است (نوامبر ۱۹۱۷).^{۶۹} در شرایط نامساعدی که تشریح شد، دست کشیدن از تجارت با آلمان و متحدانش و تمکین از بریتانیا چندان غیر منطقی به نظر نمی رسید، بویژه آن که در ۱۹۱۷ در جبهه ایران و خاورمیانه دیگر نیروهای روسیه-بریتانیا دست بالاتر را داشتند.

خروج از فهرست سیاه و پایبندی به تعهدات نباید نشانه آزادی عمل تجار محسوب گردد. در مورد حاجی رحیم اتحادیه "سخت گیری ها و دخالت ها [ی نمایندگی سیاسی بریتانیا در امور وی] تا مدت ها ادامه داشت." این در حالی بود که بر رغم موافقت دولت بریتانیا و نیز خاتمه جنگ، آزاد سازی وثیقه اش تا شعبان ۱۳۳۷ به طول انجامید (اتحادیه، ۱۳۷۷: ۳۶۷، ۳۷۰). پایان جنگ بزرگ (نوامبر ۱۹۱۸) و انعقاد پیمان های صلح نیز نتوانست به لغو فوری قانون بازرگانی با دشمن منجر شود. موضوع فهرست سیاه سرانجام در اجلاس شورای عالی اقتصاد در کنفرانس صلح پاریس مطرح گردید و الغای آن مورد تصویب قرار گرفت (سه شنبه ۲۲ آوریل ۱۹۱۹).^{۷۰} با وجود این، تأثیر قانون بازرگانی با دشمن همچنان در تجارت خارجی کشورهای بی طرف ادامه داشت (E. M. B., ۱۹۲۶: ۳۴۵ ff.). به گزارش /کونومیسست تا اواخر سپتامبر ۱۹۱۹ در هیئت تجارت بریتانیا (*The Board of Trade*)، ضوابط مربوط به فهرست سیاه چون گذشته مبنای کار بود و از نقل و انتقال پول میان بازرگانان بریتانیا و کشورهای بی طرف جلوگیری به عمل می آمد.^{۷۱} در مورد ایران هم پایان جنگ نتوانست به بهبود روابط تجاری با آلمان کمک چندان کند، زیرا صادرات به این کشور تا ۱۹۲۰ از سر گرفته نشد (جدول ۱-).

۴. نتیجه

تنظیم تدریجی تعاریف و ضوابط جدید برای جنگ، صلح و بی طرفی در سده نوزدهم میلادی گامی بلند برای برقراری آرامش و توسعه در اروپا بود. شناسایی رسمی بی طرفی در حقوق بین الملل و امضای کنوانسیون ذی ربط در لاهه (۱۹۰۷) را می توان اوج جایگاه بی طرفی در مناسبات بین المللی محسوب کرد که از دیدگاه نظری گامی برای کمک به برقراری صلح و امنیت در جهان محسوب می شد. ولی پایبندی به بی طرفی و کنوانسیون آن مقوله ای دیگر است. جنگ جهانی اول نشان داد که چگونه کنوانسیون لاهه به مقتضای استراتژی و منافع قدرتهای بزرگی - بریتانیا، فرانسه و سپس ایالات متحده - نقض گردید که خود از امضاء کنندگان آن بودند. در مقابل این نقض عهد، از کشورهای بی طرف

پر شمار، از جمله ایران، در همه قاره ها کاری برنمی آمد. افزون آن که، اگر حقوق کشورهای متعدد بی طرف به سبب جنگ اقتصادی بریتانیا و هم پیمان هایش زیر پا گذاشته شد، این اجحاف در مورد ایران مضاعف بود، زیرا بر رغم بی طرفی، در حالی عرصه دو جنگ نظامی و اقتصادی بریتانیا گردید که قادر به حفظ بی طرفی یا جلوگیری از متجاوزین نبود. تجربه جنگ جهانی اول نشان داد:

الف) در شرایط جنگی انتظار پابندی قدرتهای بزرگ به کنوانسیون ها یا حقوق بین الملل غیر واقعگرایانه است؛
ب) بریتانیا در راهبرد جنگ اقتصادی خود موازین دو یا چندگانه داشت.
در عصر قاجاریه دشواری های اقتصادی-اجتماعی و نیز سیاسی با منشأ داخلی مزمن بود، ولی جنگ بزرگ و "قانون بازرگانی با دشمن" متغیری مستقلى را در تحولات چند وجهی در ایران دخیل کرد که با داشتن سر منشأ خارجی، رهایی از نتایج آن در توان تصمیم گیرندگان دولتی و خواست تجار بومی نبود. تا آن زمان بازرگانان ایرانی برای رهایی از فقدان برنامه و راهبرد اقتصادی، خودکامگی، بی قانونی، اجحاف و ... داخلی به راه حل هایی چون رشوه ... و نهایتاً مشارکت در جنبشها سیاسی متوسل می شدند، اما در برابر مشکلات ناشی از جنگ اقتصادی لندن هیچ راه گزینی نداشتند. از این رو، در نظر گرفتن متغیرهای مستقل خارجی در تحولات اقتصادی-اجتماعی در ایران یک ضرورت است.

ورود به فهرست سیاه و تحریم دشواری نداشت، اما خروج از آن آسان نبود، بویژه آن که دولت ایران در روابط سیاسی-اقتصادی خود با بریتانیا، توان جلوگیری از ثبت یا خارج کردن اسامی اتباعش از فهرست را نداشت. از این رو، بازرگانان تحریم شده می بایست خود راه حلی برای این مشکل پیدا می کردند. مورد اخیر معرف مانعی غیر بومی بر سر راه رشد سرمایه داری در ایران است.

سرانجام آن که در سیاست خارجی ایران گسترش روابط با یک قدرت همانند آلمان نباید موجب فراموش کردن توانایی های سایر قدرتها شود. از همین رو، سیاست بی طرفی دولت قاجاریه فی نفسه انتخابی صحیح بود، اما فقدان اقتدار در حفظ بی طرفی خود وعدم پابندی قدرتها به تعهداتشان، سیاست مذکور را عقیم می ساخت.

پی نوشت

^۱ Foreign Office, "A State of War," *Supplement to the London Gazette*, ۵ August, ۱۹۱۴, ۶۱۶۱ (hereafter: *Suppl. LG*)

^۲ پژوهشگران در انگیزه و اهداف اولیه لندن در اقداماتش متفق القول نیستند. در تحقیقات جدید، لمبرت هدف اولیه بریتانیا از جنگ اقتصادی را جلوگیری از ورود کالاهایی خاص به آلمان دانسته است، ر.ک. (Lambert, ۲۰۱۲)؛ دریا سالار کُنسِت به

خوبی نشان داده است که نیازهای آلمان متعدد بود و چگونه از طریق کشورهای بی طرف به آنها دست پیدا می کرد (Consette, ۱۹۲۳).

^۳ نقش نیروی دریایی بریتانیا در قطع ارتباط دریایی آلمان موضوع پژوهشهای پرشمار بوده است. در این زمینه کتاب
A. C. Bell, (۱۹۳۷) *A History of the Blockade of Germany and the countries associated with her in the great war: Austria-Hungary, Bulgaria and Turkey, ۱۹۱۴-۱۹۱۸*, HMS, London;

به عنوان یک تاریخ رسمی جایگاه ویژه ای را دارد. برای اطلاعات بیشتر در مورد این اثر که برای استفاده در مراکز دولتی تکثیر شد، ر.ک.

Siney, ۱۹۶۳: ۳۹۲-۴۰۱;

در کنار مطالب مقاله فوق باید این سخن آ. سی. بل در پیش گفتار (p. ۸) اشاره کرد که پس از تألیف آن "زود معلوم شد که کتاب برای انتشار مناسب نیست، اما (همانند کتاب *The official History of Military Operations in Persia* / تاریخ رسمی عملیات نظامی در ایران) باید تنها برای استفاده اداری چاپ و نگهداری شود. اثر بل سرانجام در ۱۹۶۱ اجازه انتشار یافت و در دسترس عموم قرار گرفت، ولی تاریخ رسمی عملیات نظامی در ایران، نوشته ژنرال موبرلی، به سبب آشکار سازی مداخلات و اقدامات نامشروع بریتانیا در ایران تا اجازه انتشار پیدا نکرد. به هر حال، در میان متأخرین ماتیو سلیگمن نشان می دهد که هدف اولیه نیروی دریایی بریتانیا از حصر دریایی آلمان فایده یک راهبرد جامع بود و کوشش داشت از این طریق بحریه آلمان را وادار به خروج از بنادر و رویارویی با نیروی دریایی بریتانیا در پهنه آبها کند (Seligmann, ۲۰۱۷: ۴۱۵-۴۴۳); برای بحثی مفصل در زمینه آمادگی و برنامه ریزی لندن برای حصر آلمان، ر.ک. Cobb, ۲۰۱۳

^۴ جنگ از منظر حقوق بین الملل و دیدگاه حقوقدان های کشورهای مختلف در این زمینه، ر.ک. Garner, ۱۹۲۰, I: chapter ۱؛ برای بحثی موجز اما فراگیر در مورد ارتباط جنگ اقتصادی با حقوق بین الملل، ر.ک. Forland, ۱۹۹۳: ۱۵۲-۱۵۳.

^۵ For Scandinavia, see Ahlund, ۲۰۱۴, chapter ۸.

^۶ بی طرفی ایران در جنگ رسماً در ۱۲ ذیحجه ۱۳۳۲ ق / ۱ نوامبر ۱۹۱۴ از سوی احمد شاه و دولت ایران اعلان شد (رعد، ۱۵ ذیحجه ۱۴۳۲). شاه در سخنرانی افتتاحیه مجلس سوم مجدداً بر بی طرفی در جنگ تأکید کرد (رعد، ۱۸ محرم ۱۴۳۳).

^۷ به عنوان نمونه ر.ک. Crammond, ۱۹۱۴؛ برای شیوه افزایش حضور آلمانها در اقتصاد بریتانیا، نک. Whitman, ۱۹۱۴. برای داده ها راجع به روابط اقتصادی میان آلمان و بریتانیا، ر.ک. Molodowsky, ۱۹۲۷: ۶۷۶, Table IX؛ از همین رو، سیاست جنگ اقتصادی لندن در قبال آلمان مخالفتهایی را در خود بریتانیا به دنبال داشت؛ اعتراض به ممنوعیت همکاری فنی نمونه ای از واکنش داخلی به همین مشی است، ر.ک.

"Trading with the Enemy: Dissatisfaction at the Government Policy," *The Scotsman*, Sept. ۲۸, ۱۹۱۴;

Toulmin, ۱۹۱۵: ۱۲۰-۱۲۳

برای نقد قانون ممنوعیت تجارت با دشمن، به عنوان نمونه ر.ک..

^۸ هر یک از ممنوعیتهای مذکور موضوع پژوهشهای متعدد بوده است.

^۹ "A Proclamation Relating Trading with the Enemy, ۱۹۱۴" in *Supplement to the London Gazette*, ۵ August, ۱۹۱۴: ۶۱۶۶ ff.;

برای مجازات عدم رعایت قانون مذکور، ر.ک.

The Public General Acts Passed in the Fourth and Fifth Years of the Reign of His Majesty King George The Fifth, London, ۱۹۱۶, Chapter ۸۷, pp. ۴۰۱-۴۰۵;

ضوابط جدید در اجرای قانون ۱۹۱۴ از طریق اصلاحیه های آن در ۱۹۱۵ تعیین گردید، ر.ک.

The Public General Acts Passed in the Fifth and Sixth Years of the Reign of His Majesty King George The Fifth, London, ۱۹۱۶, Chapters ۱۲, ۷۹ and ۱۰۵.

^{۱۰} "Trade with Enemies: What the Phrase Hints for Merchants," *The Manchester Guardian*, August ۱۹, ۱۹۱۴.

^{۱۱} برای وضع قوانین جدید تا دسامبر ۱۹۱۴، ر.ک.

"Great Britain And The War." *The Economist*, ۱۹ Dec. ۱۹۱۴, p. ۳;

برای نقش کشورهای بی طرف در خنثی شدن جنگ اقتصادی بریتانیا، ر.ک. به عنوان نمونه به

"The Trade War" and "Enemy's Use of Neutral Countries," in order *Daily Telegraph*, ۶ and ۱۰ Oct. ۱۹۱۴; also see "Cand the War Last Long," *The Economist*, ۱۷ Oct. ۱۹۱۴; "German Imports by Way of Holland," *The Manchester Guardian* (1901-1909); Sept. ۲۲, ۱۹۱۴.

^{۱۲} موضوع تداوم روابط اقتصادی میان بریتانیا و آلمان در مجلس عوام بریتانیا مطرح گردید،

"Operation of German Banks in London," *The Financial Times*, ۲۹ June ۱۹۱۶;

در مقاله ای جالب در روزنامه دیلی میل با اشاره به فرایند تصویب قانون بازرگانی با دشمن و اصلاحیه های آن که نشانه بی اثر بودن قانون مذکور بود، می افزاید در فهرست سیاه اسامی دو کشور به چشم نمی خورد: بریتانیا و ایالات متحده آمریکا که هر دو داد و ستد گسترده ای با آلمان داشتند، نک.

"Publish their Names," *Daily Mail*, ۲۶ June ۱۹۱۶.

^{۱۳} For instance, see Government of India, *Legislation and Orders Relating to the War*, ۳rd ed., Delhi, ۱۹۱۵; Campbell, ۱۹۱۶; "War Trade Regulations, ۱۹۱۴-۱۹۱۸," *Ceylon: Administration Reports*, 1918, Colombo, ۱۹۱۹, p. ۳۱۷; "Australia and Enemy Shareholders"; "Trading with the Enemy Act," both in *Financial Times*, in order ۴ and ۱۳ Jan. ۱۹۱۵.

^{۱۴} "Trading with the Enemy." *Financial Times*, ۳ Jan. ۱۹۱۶.

^{۱۵} "Blacklist for Britain: Trade with Certain Firms in Neutral Lands to be Barred," *Washington Post*, Dec. ۱۴, ۱۹۱۵; "Trade Black List in Neutral Lands," *New York Times*, Dec. ۱۴, ۱۹۱۵;

در نشریات رسمی بریتانیا به جای "فهرست سیاه" از این عنوان استفاده می شد:

"Statutory List of Firms in Foreign Countries with whom Trading is Prohibited";

برای تهیه و تطور فهرست سیاه، نک. Smith, ۲۰۰۰: ۲۴-۳۳؛ ضمناً خطوط کشتیرانی کشورهای بی‌طرف که کالا برای آلمان حمل می‌کردند، فهرست سیاه جداگانه خود را داشتند. از آنجا که ایران فاقد کشتیرانی بود، ورود در این مبحث در چارچوب مقاله حاضر قرار ندارد.

^{۱۶} تاریخ، جزئیات تشکیلات و نحوه کار این وزارتخانه به قلم ه. و. کارلس-دیویس در دست است که پیشتر به نقش او در جنگ اقتصادی اشاره شد. وی کتاب خود را برای استفاده ارگانهای دولتی نوشت. در این اثر اقسام و جزئیات مندرجات فهرست سیاه تشریح شده است، ر.ک.

Carless-Davis, ۱۹۲۱: for Black list, see chapters X and XI (pp. ۱۷۵-۱۸۳);

ضمناً به دلالت کارلس-دیویس (p. ۵۵) سانسور مرسوله‌های پستی میان بریتانیا و کشورهای مهم برای فعالیتهای جاسوسی، از جمله ایران (از سپتامبر ۱۹۱۶) نیز تحت مسئولیت همین وزارتخانه قرار داشت؛ برای تأسیس بخش استخبارات تجاری همچنین نک. Ferris, ۲۰۱۹.

^{۱۷} برای نمونه‌های اظهارات و استدلال این مقامات بریتانیایی، ر.ک. عناوین در فهرست منابع:

Balfour, Earl A. J. (۱۹۱۵); Grey, Sir E. (۱۹۱۶); Cecil, Lord R. (۱۹۱۶)

^{۱۸} "Sea Law and Neutral Commerce," *The Economist*, Jan. ۲۵, ۱۹۱۵; Alexander, ۲۰۰۹: ۱۴-۱۶;

برای بررسی آثار در زمینه تحریم و نتایج آن برای خود تحریم‌کننده در عصر حاضر، نک. (Farmer, ۲۰۰۰: ۹۳-۱۱۷).

^{۱۹} نورمن انگل (روزنامه‌نگار، سیاستمدار، حامی صلح انگلیسی و برنده جایزه نوبل) در ۱۹۱۰ نوشت: "کسانی که استدلال می‌کنند امنیت کشورهای کوچک وابسته به معاهدات بین‌المللی است که از بی‌طرفی آنها محافظت می‌کند، دقیقاً مشابه استدلال آنانی است که حقوق ناشی از معاهدات را چیزی می‌دانند که هرگز قادر به ایجاد امنیت نیست" (Angell, ۱۹۱۳: ۶۴). به هرحال، استاپلبروک، متخصص پژوهش در بی‌طرفی و استاد دانشگاه در فنلاند، برای بی‌طرفی سه مفهوم را برشمرده است: انفعالی (Passive)، کامل (Perfect) و فعال (Active) (Stapelbroek, ۲۰۱۱: ۷-۹).

^{۲۰} "The British Black List," *Harvard Law Review*, Vol. ۳۰, No. ۳ (Jan. ۱۹۱۷), pp. ۲۷۹-۲۸۳;

پرداختن به این موضوع در حوزه کار حاضر نیست، اما این اشاره ضرورت دارد که وضع قانون مزبور سرآغاز یک مرحله جدید در ادوار تاریخ حقوق بین‌الملل گردید (Goldsmith and Posner, ۲۰۰۵: ۵۱-۵۴.; Grewe, ۲۰۰۰: ۵۷۵ff.). بحثها و تألیفات حقوقی در مورد "بی‌طرفی"، حقوق، تعهدات آن و نیز حقوق بین‌الملل افزایش یافت تا افزون بر استفاده از آنها در دعاوی حقوقی جاری، با ارتقای جایگاه بی‌طرفی در مناسبات و نظم بین‌الملل به صلح جهانی کمک شود، به عنوان نمونه،

Bentwich, ۱۹۱۵: ۳۵۲-۳۷۱; Yntema, ۱۹۱۹: ۵۶۴-۵۸۸; Yudkin and Caro, ۱۹۴۳: ۵۶-۶۱.

^{۲۱} در مورد تأثیر جنگ اقتصادی لندن در اقتصاد ایران تحقیق موردی به عمل نیامده است. ولی مطالعات راجع به تأثیر منفی آن در اقتصاد کشورهای بی‌طرف اروپایی پس از ۱۹۱۶ متعدد است، برای نمونه ر.ک..

De Jong and Nikolic, ۲۰۱۸: ۱۱۲-۱۱۴.

^{۲۲} موضوع کمبود مواد غذایی در آلمان موضوع پژوهشهای متعدد بوده است. از اقلام وارداتی مهم آن کشور می‌توان به محصولات کشاورزی و ماهی اشاره کرد، نک.

Consett, ۱۹۲۳: chapters V and VI; Lambert: ۴۱۸-۴۲۰ also see Ferris, ۲۰۱۷: ۸۳-۹۷

^{۳۳} USA, Theo. H. Thiesing, *Trading with the Enemy: An article upon Measures Adopted by Germany in Retaliation for those Promulgated by other Nations*, Washington, Sept. ۱۹۱۷ (represented to the Senate).

^{۳۴} "Threats to Neutrals," *The Daily Telegraph*, ۸ August ۱۹۱۶.

^{۳۵} For instance, see "American Opinion and the Blockade," *The Economist*, ۱۸ March ۱۹۱۶.

^{۳۶} For instance, see "The American Note And Sir Edward Grey's Reply," and "The American Note And Neutral Commerce During The War," both in *The Economist*, Jan. ۱۶ and Nov. ۲۰, ۱۹۱۵, in order pp. ۹۰-۹۱, ۸۴۱-۸۴۲; "Neutrals and Belligerents: Britain's Reply to America's Note," *The Financial Times*, ۱۸ Feb. ۱۹۱۵; "South America," *The Economist*, Dec. ۱۴, ۱۹۱۴, pp. ۲۴-۲۷; also see Albert, ۱۹۸۸; Long, (۱۹۱۶); Ahlund, C. (ed.) (۲۰۱۴); Garcia Sanz (۲۰۱۴); Hertog and Kruizinga (eds.), (۲۰۱۱).

^{۳۷} اگرچه ورود در روابط خارجی ایالات متحده در حوزه کار مقاله حاضر نیست، اشاره به این نکته ضرورت دارد رهبری کشورهای بی طرف راه ارتقای جایگاه این کشور را در مناسبات جهانی پس از جنگ جهانی هموار کرد.

^{۳۸} برای وضع اعمال قوانینی مشابه بریتانیا از سوی ایالات متحده را برای شرکای بیطرف بازرگانی آلمان در ۱۹۱۷، به عنوان نمونه ر.ک.

"Trading with the Enemy Act," *War Cyclopedia: A Handbook for Ready Reference on the Great War*, p. ۲۷۲; C. P. Anderson, "The Trading- with- the- Enemy Act," *The American Journal of International Law*, Vol. ۱۲, No. ۲ (Apr., ۱۹۱۸), pp. ۳۶۳-۳۶۹; Hand, April ۱۹۱۹: ۱۱off.;

وضع قانون تجارت با دشمن سرآغاز همکاری ایالات متحده با بریتانیا در اعمال محدودیت بیشتر برای تجارت بی طرفها با آلمان بود، ر.ک. Siney (۱۹۶۷), pp. ۳۳۰-۳۴۴.

^{۳۹} در کنفرانس لاهه در ۱۸۹۹ هیئت نمایندگی ایران شامل میرزا رضا خان ارفع الدوله (وزیر مختار ایران در سنت پترزبورگ)، میرزا اسد خان ممتاز السلطنه (کنسول نمایندگی ایران در سنت پترزبورگ) با دو منشی خارجی بود، برای مشروح حضور و اقدامات هیئت مزبور، ر.ک.

Scott, ۱۹۲۰, index;

در کنفرانس لاهه در ۱۹۰۷ هیئت نمایندگی ایران را این افراد صمد خان ممتازالسلطنه، میرزا احمد خان صدیق الملک، میرزا محمود خان، امیر خان بهارلو، عباس قلی خان و دو تن از مستخدمین خارجی ایران تشکیل می دادند، برای جزئیات اقدامات این هیئت ر.ک.

Scott, ۱۹۲۰-۱۹۲۱, index; also see "Hague Convention of ۱۸۹۹," and "Hague Convention of ۱۹۰۶," both in Phillips, C. and A. Axelrod, ۲۰۰۵: in order ۳۴۸-۳۵۵ and ۳۸۴-۳۵۶.

^{۳۰} See Archer (۱۹۱۶)

^{۳۱} German Foreign Office (Berlin) to German Legation (Tehran), ۲۸ Nov. ۱۹۱۹, in Decrypts of intercepted diplomatic communications. ۲۷ Nov – ۲۳ Dec. ۱۹۱۹, (BJ Series) HW ۱۲/۲. The National Archives (Kew, United Kingdom).

^{۳۲} “Trade Conditions Abroad: Persia,” *The Board of Trade Journal*, Vol ۹۳, Iss. ۱۰۲۱ (۲۰ April ۱۹۱۶), pp. ۱۷۲–۱۷۳ (hereafter: *BTJ*)

^{۳۳} “Development of German-Persian Trade Advocated,” *The Christian Science Monitor*, Feb. ۲۵, ۱۹۱۵.

^{۳۴} “A Proclamation Relating to Trading with the Persons of Enemy Nationality Resident or Carrying on Business in China, Siam, Persia or Morocco,” *Suppl. LG*, ۲۵ June, ۱۹۱۵, p. ۶۲۳۹; *BTJ*, ۹۰ (۱ July ۱۹۱۸), p. ۲۱; “Trading with the Enemy,” *The Times*, ۲۶ June ۱۹۱۵;

برای توجیه این قانون، ر.ک. به یادداشت وزارت امور خارجه بریتانیا به سفارت ایالات متحده در لندن:

The British Foreign Office to the American Embassy, Memorandum, No. ۱۹۸۱۵۰/F, January ۲۲ Jan. ۱۹۱۶, encl. in The Ambassador in Great Britain (Page) to the Secretary of State, No. ۲۹۰۳, ۲۴, Jan. ۱۹۱۶ in *Papers relating to the foreign relations of the United States, ۱۹۱۶. Supplement, The World War. ۱۹۱۶*, Washington, ۱۹۲۹, pp. ۳۴۵–۳۴۹.

^{۳۵} G. S. Barnes, “Trading with the Enemy,” *BTJ*, vol. ۹۱: Oct-Dec. ۱۹۱۵, (۱۹۱۶), pp. ۷۴۱–۷۴۴; for a detailed discussion on this subject, see Armstrong, ۱۹۲۱: ۱۸۹, ۱۹۳, ۴۰۶.

^{۳۶} “Trade Agreements with Neutrals,” *The Times*, ۱۵ Dec. ۱۹۱۸.

^{۳۷} برای نتیجه کنفرانس ماه ژوئن، ر.ک.

“The British Black List,” *Harvard Law Review*, Vol. ۳۰, No. ۳ (Jan., ۱۹۱۷), pp. ۲۷۹–۲۸۳;

برای کنفرانس ماه آگوست، ر.ک. به گزارش هربرت هنری اسکیت، نخست وزیر بریتانیا (۵–۱۹۰۸ دسامبر ۱۹۱۶)، در باره تصمیمات کنفرانس اقتصادی پاریس به مجلس عوام بریتانیا (۳ آگوست ۱۹۱۶) در “Parliament,” *Daily Telegraph*, August ۳, ۱۹۱۶

^{۳۸} For Instance, “Britain Names More Firms on Its Blacklist,” *The Christian Science Monitor*, ۱۹ July ۱۹۱۶;

افزایش شمار شرکتهای آمریکایی در فهرست سیاه تا بدانجا بود که مطبوعات وقت واکنش واشنگتن را پیش بینی می کردند، نک. “Blacklist Stirs U. S.: Polk Promises Vigorous Protest at British...,” *The Washington*, ۲۰ July ۱۹۱۶; “May Prosecute Ship Lines that Blacklist Goods: Whashington Hints Sherman Act or Interstate Laws Cover the Cas,” *The New York Times*, ۲۰ July ۱۹۲۰; “The British Blacklist:

Another Invasion of Neutral Rights Which Should Be Firmly Resist," *New York Tribune*, ۲۴ July ۱۹۱۶; "Black-Listed Firms," *Daily Telegraph*, ۲۰ July ۱۹۱۶.

^{۳۹} در ۷ آگوست ۱۹۱۶ آژانس رویتر از پتروگراډ خبر موفقیت مذاکرات سه جانبه ایران با بریتانیا-روسیه را مخابره کرد. این گفتگوها که در مورد سازماندهی مالی و نظامی ایران بود از مدتی قبل جریان داشت. به گفته رویتر، توافقی به دست آمده یک همگرایی به سود هر سه دولت بود؛ بنا بر این توافق، روسیه یک تیپ نیروی نظامی در شمال و بریتانیا نیرویی دیگر را در جنوب ایران ایجاد می کردند، ر.ک.

"Britain and Russia Form An Alliance with Persia," *New York Times*, ۸ August ۱۹۱۶; "Sign Pact with Persia: Russia and England to Handle Military and Financial Matters," *Washington Post*, ۸ August ۱۹۱۶; "Anglo-Russian Agreement with Persia," *The Financial Times*, ۹ August ۱۹۱۶; for more information regarding the Agreement, see , *Operations in Persia*, pp. ۱۹۸-۱۹۹, ۲۱۰.

^{۴۰} "Persia," *BTJ*, XCII (Jan. ۱۹۱۶), pp. ۱۵۳-۱۵۴.

^{۴۱} "Consignees in Persia, Morocco, Liberia, or Portuguse East Africa: Notice to Exporters," *BJT*, Vol. XCII (۶ Jan. ۱۹۱۶), p. ۲۱.

^{۴۲} "Ceylon: Amended Regulations as to Declarations of Ultimate Destinations for Export," *BJT*, Vol. XCII (۶ Jan. ۱۹۱۶), p. ۴۸۷.

^{۴۳} "Parliament," *The Daily Telegraph*, ۲۸ Jan. ۱۹۱۶.

^{۴۴} "Black List of Firms Abroad," *The Manchester Guardian*, ۱۷ March ۱۹۱۶.

^{۴۵} با هر بار انتشار فهرست سیاه، اعتراض دولتها به بریتانیا از سر گرفته می شد. به عنوان نمونه در مورد اعتراض دولت ایالات متحده، ر.ک.

"Britain Names More Firms on its Blacklist," *The Christian Science Monitor*, ۱۹ July ۱۹۱۶; "Blacklist Stirs U. S.: Polk Promises Vigorous Protest at British Breach of Rights," *The Washington Post* (۱۸۷۷-۱۹۲۲); Jul ۲۰, ۱۹۱۶; "May Prosecute Ship line that Blacklist Goods: Washington Hints Sherman Act or Interstate Laws to Cover the Case," *New York Times*, ۲۰ July ۱۹۱۶; "U. S. to Send Sharp Note on Blacklist," *Chicago Daily Tribune*, ۲۲ July ۱۹۱۶.

^{۴۶} The Secretary of the Government of India to the Political Resident in the Persian Gulf, teleg., ۲۸ Jan. ۱۹۱۸, IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰.

^{۴۷} Seskiel Nawi ، این عنوان به شکل Heskiel A'aw-i نیز ثبت شده است، ر.ک.

The New Zealand Gazette, no. ۱۱۵, ۲۹ August ۱۹۱۸, p. ۳۱۱۸.

^{۴۸} "The Trading with the Enemy (times)s Proclamation, ۱۹۱۶, No. ۳," *Suppl. LG*, ۲۳ May ۱۹۱۶, pp. ۵۱۵۳-۵۱۵۴; "Government Notices affecting Trade," *BTJ*, Vol. ۹۳(۲۵ May ۱۹۱۶), p. ۵۱۳;

در فهرست منتشر شده در فایننشیال تایمز این اسامی به چشم می خورد: حاجی عبدالرحیم شیرازی (بمبئی و شیراز)، رحیم اتحادیه (تهران) و آبراهام ژوزف زیلکا (کرمانشاه)، ر.ک.

“Trading with the Enemy,” *Financial Times*, ۵ May ۱۹۱۶;

ظاهرا از این پس در منابع رسمی، فهرست فراگیر جای خود را به ذکر اسامی جدید ورود/جدید الخروج می دهد.
۴۹ “British Blacklist Is Worldwide” *New York Times*, August ۴, ۱۹۱۶; cf. “The British Blacklist an Object of Controversy,” *Current History*, ۱ Sept. ۱۹۱۶, p. ۱۰۱۴;

پیش از این، در ماه ژوئیه در مطبوعات بریتانیایی به وجود ۱۵۰۰ نام از جمله از ایران در فهرست سیاه اشاره شده است:
“Statutory List of Enemy Firms.” *Financial Times*, ۲۲ July ۱۹۱۶; “Black List of Enemy Firms,” *The Times*, ۲۲ July ۱۹۱۶; “Trading with the Enemy,” *The Economist*, ۲۹ July ۱۹۱۶, p. ۱۸۸.

۵۰ نام پرینز را در فهرست ماه مارس می توان یافت (جدول - ۱). مراجعه او به بانک شاهنشاهی در تهران برای اطلاع از نحوه انتقال مبلغ چشمگیری پول از بانک آمستردام (Amsterdamsche Bank) از طریق یک بانک واسطه - شعبه بانک فرانسوی کردیت لیوننه (Crédit Lyonnais) - در لندن - به بانک شاهنشاهی، نمایندگی سیاسی بریتانیا در تهران را به او بد گمان کرد. والتر تاونلی وزیر مختار بریتانیا از ادوارد گری، وزیر امور خارجه بریتانیا، خواستار جلوگیری از این نقل وانتقال شد (دسامبر ۱۹۱۴، یعنی پیش از تعمیم قانون بازرگانی با دشمن به کشورهای بی طرف). بدین ترتیب، فعالتهای او پیش از تعمیم قانون بازرگانی با دشمن از نگاه بریتانیایی ها پنهان نبود. دستیابی عوامل اطلاعاتی بریتانیا به نامه خصوصی او به برادرش در استکهلم، معلوم گردید که وی از ارتباط با نمایندگی سیاسی آلمان در تهران سود خوبی به دست می آورد. به همین سبب نام پرینز در نخستین فهرست سیاه قرار گرفت، ر.ک.

W. Townley to E. Grey, teleg. confidential, ۲۰ Dec. ۱۹۱۴; Foreign Office to Cambon, confidential, ۳۱ Jan. ۱۹۱۵; Decipher of Townley to Foreign Office, teleg., ۲۹ Jan. ۱۹۱۵; cypher telegram to Marling (Tehran), ۱۴ July ۱۹۱۵ all in IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰;

توضیح آن که نمایندگی سیاسی آلمان از صراف حاجی رحیم اتحادیه و حاجی عبدالرحمان شیرازی و دیگر ایرانیان نیز پول ارسالی از بانک آمستردام به شیوه فوق را دریافت می کرد، به عنوان نمونه ر.ک.

Viceroy to Foreign Office (repeated to Tehran), teleg., ۱۲ Feb. ۱۹۱۵ and the following ۳ dispatches on this subject in IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰.

۵۱ موبرلی (pp. ۵۰, ۵۷) از پوگین به عنوان عامل آلمان یاد می کند که در ۱۹۱۴ در اصفهان علیه روسیه-بریتانیا فعالیت می کرد. به گفته نیدرمایر، مأمور اطلاعاتی شناخته شده آلمان در ایران، پوگین ویس کنسول آلمان در اصفهان بود، .

Niedermayer, ۱۹۱۸: ۲۲, note.

۵۲ “The Black List,” *The Economist*, ۲۳ Feb. ۱۹۱۸, p. ۳۳۹.

۵۳ در این زمینه حاجی آقا صادقیانی از تجار عمده مشهد نمونه خوبی است. تبادل مبالغ هنگلفتی پول میان او ومحمدتقی افشار در بمبئی تا بدانجا سوء ظن دولت هند را برانگیخت که خواستار تحقیق نمایندگی بریتانیا در تهران راجع به او شد. تحقیقات نشان داد که به فعالیت بازرگانی نامبرده اشکالی وارد نبود، ر.ک.

J. E. C. Jukes (Deputy Secretary to the Government of Bombay) to Foreign Secretary to the Government of India, confidential, ۱۰ June ۱۹۱۸; Foreign Secretary to the Government of India to British Minister (Tehran), teleg., ۱۱ June ۱۹۱۸; Same to British Legation (Tehran), Tehran, teleg., ۱۹ June ۱۹۱۸; British Minister (Tehran) to Foreign Secretary to the Government of India, teleg. ۱۸ July ۱۹۱۸, all in IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰.

^{۵۴} این افزایش و کاهش اسامی تنها مربوط به ایران نبود، در مورد سایر کشورها نیز اعمال می شد، به عنوان نمونه نک.

“Trading with the Enemy,” *The Economist*, ۱۲ August ۱۹۱۶, p. ۲۸۵.

^{۵۵} “Variations in List,” *BJT*, ۹۴(July-Sept. ۱۹۱۶), p. ۱۶۴.

^{۵۶} Serushian, see “Variations in List,” *BJT*, ۹۴(July-Sept. ۱۹۱۶), p. ۱۶۴.

^{۵۷} Rebello (Deputy Account General, Bank of Bombay) to The Custodian of Enemy Property, Bombay, ۱۶ Feb. ۱۹۱۸, IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰.

^{۵۸} British Charge D’Affaires (Tehran) to the Secretary of the Government of India, teleg. ۱۳ Dec. ۱۹۱۸; The Secretary of the Government of India to British Charge D’Affaires (Tehran), teleg., ۲۸ Dec. ۱۹۱۸ both in IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰.

^{۵۹} Rebello to The Custodian of Enemy Property, ۱۶ Feb. ۱۹۱۸.

^{۶۰} British Charge D’Affaires (Tehran) to the Secretary of the Government of India, teleg. ۲۹ May ۱۹۱۹, IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰.

^{۶۱} Enclosure in Balfour to Foreign Trade, ۲۸ June ۱۹۱۸, FO ۲۴۸/۱۲۱۳.

^{۶۲} توافقنامه نامه ای از تجارتخانه حاجی غلامعلی و حاجی محمد باقر بهبهانی و پسر به زبان انگلیسی مبنی بر تعهد عدم تجارت با دشمنان بریتانیا در بایگانی وزارت هندوستان وجود دارد که در آن به سابقه نمایندگی کنسولی حاجی غلامعلی برای عثمانی در شیراز و نیز پرداخت وثیقه ۶۰۰۰ پوندی تصریح شده است. شریک او حاجی محمد باقر بهبهانی نیز مبلغ ۲۵۰۰ پوند در اختیار دولت بریتانیا گذاشت. حاجی محمد رضا نیز که از شرکای همان تجارتخانه بود، دری جداگانه با دادن وثیقه ۲۵۰۰ پوندی به دولت بریتانیا، متعهد به قطع روابط تجاری با دشمنان بریتانیا شد، برای اسناد ذیربط ر. ک. IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰

^{۶۳} “توافقنامه” هایی از تجارتخانه حاجی غلامعلی و حاجی محمد باقر بهبهانی و پسر به زبان انگلیسی مبنی بر عدم تجارت با دشمنان بریتانیا در بایگانی وزارت هندوستان وجود دارد که در آن به سابقه نمایندگی کنسولی حاجی غلامعلی برای عثمانی در شیراز و نیز پرداخت وثیقه ۶۰۰۰ پوندی تصریح شده است. شریک او حاجی محمد باقر بهبهانی نیز مبلغ ۲۵۰۰ پوند در اختیار دولت بریتانیا گذاشت. حاجی محمد رضا نیز که از شرکای همان تجارتخانه بود، در توافقی جداگانه با دادن وثیقه ۲۵۰۰ پوندی به دولت بریتانیا، متعهد به قطع روابط تجاری با دشمنان بریتانیا شد، ر. ک. IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰

^{۶۴} Ralph H. Bader, “Persia,” *Supplement to Commerce Reports*, Annulal Series, ۵۷a, Washington, ۲ June ۱۹۱۶, p. ۱.

^{۶۵} در ۱۹۱۵-۱۹۱۶ واردات ایران از بریتانیا با ۵٪ کاهش نسبت به ۱۹۱۳-۱۹۱۴ به ۳,۰۰۰,۰۰۰ لیره تنزل پیدا کرده بود. در همین مدت صادرات ایران به بریتانیا با ۳۷.۵٪ رشد از ۱,۰۰۰,۰۰۰ به ۱,۳۷۵,۰۰۰ لیره استرلینگ رسید. در مورد تجارت با هندوستان در ۱۹۱۵-۱۹۱۶، واردات از آنجا از ۱,۴۷۰,۰۰۰ در ۱۹۱۴-۱۹۱۵ به ۲,۰۸۰,۰۰۰ لیره افزایش یافته بود. صادرات ایران به هند نیز از ۳۸۰,۰۰۰ لیره در ۱۹۱۳-۱۹۱۴ به ۶۵۰,۰۰۰ لیره استرلینگ در ۱۹۱۵-۱۹۱۶ افزایش یافته بود، ر.ک.

“Foreign Trade of Persia in ۱۹۱۵-۱۹۱۶,” *BTJ*, ۹۸(August ۱۹۱۷), pp. ۲۸۳-۲۸۴.

^{۶۶} به عنوان نمونه ر.ک. به مکاتبات راجع به

British Minister (Tehran) to the Secretary of the Government of India, teleg. ۱۳ Dec. ۱۹۱۸, IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰.

^{۶۷} به عنوان نمونه ر.ک. به مکاتبات راجع به حاجی عبدالرحمان شیرازی که نامش در فهرست سیاه نبود ولی هنگامی که برای خرید کالا مبلغ ۱۰,۰۰۰ پوند را از طریق بانک فرانسوی کردیت لئونه به منچستر انتقال داد، به سبب رقم بالای پول مورد سوء ظن قرار گرفت. با تحقیق دولت هند در مورد او و سر منشأ پولش سوء ظن رفع گردید، نک.

Ellinger to the Controller of Foreign Trade Department, ۵ March ۱۹۱۸; Morton to Ellinger, ۷ March ۱۹۱۸ in IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰;

برای موردی دیگر نک.

British Minister (Tehran) to the Secretary of the Government of India, teleg. ۱۳ Dec. ۱۹۱۸, IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰.

^{۶۸} C. W. Wadsworth, “Persia,” *Supplement to Commerce Reports*, Annulal Series, ۵۷a, Washington, ۵ Feb. ۱۹۱۵; R. H. Bader, “Persia,” *Supplement to Commerce Reports*, Annulal Series, ۵۷a, Washington, ۴ Dec. ۱۹۱۸;

Brandes (۲۰۲۱): ۲۸۸ ff.

برای فرصت طلبی ایالات متحده در جنگ جهانی اول، ر.ک.

^{۶۹} “Persia- Import and Export Trade: Local Partnership Offering” and “Persia- Market Sought for Gum and Tragacanth and Lambskins,” in *BTJ*, ۹۹(Nov. ۱۹۱۷) in order pp. ۳۳۸ and ۴۴۵.

^{۷۰} Exchange. “Suspending Black Lists.” *Daily Mail*, ۲۳ Apr. ۱۹۱۹.

^{۷۱} “Slates to be Cleaned,” *The Economist*, ۲۷ Sept. ۱۹۱۹, pp. ۴۹۲.

کتابنامه

۱. اسناد آرشیوی

UK, India Office, IOR/L/PS/۱۰/۴۸۰
UK, National Archives, FO ۲۴۸/۱۲۳۱
UK, National Archives, Decrypts of intercepted diplomatic communications. ۲۳ Dec. - ۲۷ Nov. ۱۹۱۹, (BJ Series) HW ۱۲/۲.

۲. انتشارات رسمی

Great Britain, Foreign Office (۱۹۱۵) *Collected Diplomatic Documents relating to the outbreak of the European War*, London: HMS.
_____, Government of India (۱۹۱۵) *Legislation and Orders Relating to the War*, ۳rd ed., Delhi.
_____, (۱۹۱۶) *The Public General Acts Passed in the Fourth and Fifth Years of the Reign of His Majesty King George The Fifth*, London
_____, Moberly, (Facsimile edition: ۱۹۸۷) *Operations in Persia*, ۱۹۱۴-۱۹۱۹, London: HMS.

Iran, Ministry of Customs and Posts of Iran, *Trade Statistics of Iran*, vols. related to the years ۱۹۰۱-۱۹۲۰, Tehran, ۱۹۰۴-۱۹۲۱.

USA, Bader, R. H. (۲ June ۱۹۱۶) "Persia," *Supplement to Commerce Reports*, Annular Series, ۵۷a, Washington.
_____, "Trading with the Enemy Act," *War Cyclopedia: A Handbook for Ready Reference on the Great War*, p. ۲۷۲
_____, Thiesing, T. H. (Sept. ۱۹۱۷), *Trading with the Enemy: An article upon Measures Adopted by Germany in Retaliation for those Promulgated by other Nations*, Washington (represented to the Senate).
_____, Wadsworth, C. W. (۵ Feb. ۱۹۱۵) "Persia," *Supplement to Commerce Reports*, Annular Series, ۵۷a, Washington.

۳. نشریات و روزنامه ها:

UK, *The Board of Trade Journal* (London)
UK, *The London Gazette* (London)
UK *Supplement to The London Gazette* (London)
Current History
New York Times
The Times (London)
Manchester Guardian
The Christian Science Monitor
The New York Times
Daily Telegraph (London)
The Washington Post
Chicago Daily Tribune
The Economist (London)
The Financial Times (London)

Abbenhuis, M. and I. Tames (٢٠٢٢) *Global War, Global Catastroph: Neutrals, Belligerents and the Transformation of the First World War*, London: Bloomsbury Academic

Alexander, K. (٢٠٠٩) *Economic Sanctions: Law and Public Policy*, UK: Palgrave Macmillan.

Albert, B. (١٩٨٨), *South America and the First World War: The Impact of the War on Brazil, Argentina, Peru and Chile*, Cambridge: Cambridge University Press.

Ahlund, C. (ed.) (٢٠١٤) *Scandinavia in the First World War. Studies in the War Experience of the Northern Neutrals*, Lund: Nordic Academic Press.

Anderson, C. P. (١٩١٨) "The Trading- with- the- Enemy Act," *The American Journal of International Law*, Vol. ١٢, No. ٢, pp. ٣٦٣-٣٦٩.

Angell, N. (١٩١٣) *The Great Illusion: A study of the relation of military power to national advantage*, ٤th ed., New York: G. P. Putnam's Sons.

Archer, W. (١٩١٦), *Colour-Blind Neutrality: an open letter to Doctor George Brandes*, London: Hodder & Stoughton.

Armstrong, J. W. S. (١٩٢١) *War and treaty legislation affecting British property in Germany and Austria-Hungary, and enemy property in the United Kingdom*, London: Hutchinson & Co.

Balfour, Earl A. J. (١٩١٥) *The British Blockade*, London: Darling & son.

Bentwich, N. (١٩١٥) "International Law as Applied by England During the War," *The American Journal of International Law*, Vol. ٩, No. ٢, pp. ٣٥٢-٣٧١.

Brandes, G. (١٩١٧) "Belgium-Persia: Reply to Mr. Archer (July ١٩١٦)," *The world at War*, trans. by C. D. Groth, MacMillan, New York, pp. ٢٤٢-٢٥٩.

Brandes, S. D., *Warhogs: A History of War Profits in America* (٢٠٢١)

Brewer, D. C. (١٩١٦٦) *Rights and Duties of Neutral*, New York: G. P. Putnam's Sons.

Broadberry, S. and Harrison (٢٠٠٥) "The Economics of World War I: A Comparative Quantitative Analysis," in *Paper to the annual meeting of the Economic History Association, Toronto*. Vol. ١٦, pp. ١-٢٢ and Tables.

Campbell, H. (١٩١٦), *The Law of Trade with the Enemy in British India*, Calcutta.

Cecil, Lord R. (١٩١٦) *Black List and Blockade- Interview with Lord Robert Cecil, in Reply to the Swedish Prime Minister*, London: Eyer & Spottiswoode; for the Interview, see "Neutral Trade." *Financial Times*, ١٠ Oct. ١٩١٦.

Cobb, S. (٢٠١٣) *Preparing for Blockade ١٨٨٥-١٩١٤: Naval Contingency for Economic Warfare*, Farnham: Ashgate.

Consett, M. W. (١٩٢٣) *The Triumph of Unarmed Forces*, ١٩١٤-١٩١٨, London: Williams and Norgate.

Crammond, E. (١٩١٤) "The Economic Relations of the British and German Empires," *Journal of the Royal Statistical Society*, Vol. ٧٧, No. ٨, pp. ٧٧٧-٨٢٤.

Darby, W. E. (١٩١٦) "The Enforcement of the Hague Conventions," *Problems of the War*, Vol. ٢, pp. ١٣٥-١٥٥.

-
- Davis, H. W. C. (1921), *History of the Blockade, Emergency Department*, London: HMG.
- De Jong, H., & Nikolic, S. (2018) "Neutral economies during World War I," in S. N. Broadberry & M. Harrison (eds.) *The Economics of the Great War: A Centennial Perspective*, London: CEPR Press, pp. 109-116.
- E. M. B., (1926), The Trading with the Enemy Act, *The Yale Law Journal*, Vol. 36, No. 3, pp. 350-357.
- Erickson, J. L. (2016) "International Law and the Great War," *Tulsa Law Review*, Vol. 51, No. 2, pp. 521-530.
- Ferris, J. R. (2019), "The War Trade Intelligence Department and British Economic Warfare during the First World War," in *British World Policy and the Projection of Global Power*, c. 1830-1970, ed. T. G. Otte, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 24-40.
- Ferris, J. R. (2017) "To the Hunger Blockade: The Evolution of British Economic Warfare, 1914-1918," *Der Erste Weltkrieg zur*, (eds.) M. Epkenhans and S. Huck, Oldenbourg: De Gruyter, pp. 83-97.
- Farmer, R. D. (2000) "Costs of economic sanctions to the sender." *World Economy*, Vol. 23, no. 1, pp. 93-117.
- Forland, T. E. (1993) "The History of Economic Warfare: International Law, Effectiveness, Strategies" *Journal of Peace Research*, 30(2), 101-162.
- Garner, J. W. (1920) *International Law and the World War*, London: Longmans, Green & Co.
- Garcia Sanz, C. (2014) British Blacklists in Spain during the First World War: The Spanish Case Study as a Belligerent Battlefield, *War in History*, Vol. 21(4), 496-517.
- Goldsmith, J. L. and E. A. Posner (2000) *The Limits of International Law*, New York: Oxford University Press.
- Grewe, W. G. (2000) *The Epochs of International Law*, trans. by M. Byers, Berlin: De Gruyter.
- Grey, Sir E., (1916) *Great Britain's measures against German trade*, London: Hodder & Stoughton.
- Grinberg, M. (2021) Wartime Commercial Policy and Trade between Enemies, *International Security*, Vol. 46, No. 1, pp. 9-52.
- Hand Jr., C. H. (April 1919) "The Trading with the Enemy Act," *Columbia Law Review*, Vol. 19, No. 2, pp. 112-139.
- Henderson, W. O. (1948) German Economic Penetration in the Middle East, 1870-1914, *The Economic History Review*, Vol. 18, No. 1/2, pp. 54-64.
- Hertog, J. D. and S. Kruizinga (eds.) (2011), *Caught in the Middle- Neutrals, Neutrality and the First World War*, Amsterdam: aksant.
- Hull, I. V. (2014) *A Scrap of Paper: Breaking and Making International Law During the Great War*, Ithaka: Cornell University Press.
- De Jong, H., & Nikolic, S. (2018) "Neutral economies during World War I," in S. N. Broadberry & M. Harrison (eds.) *The Economics of the Great War: A Centennial Perspective*, London: CEPR Press, pp. 109-116.
- Lambert, N. A. (2012) *Planning Armageddon: British Economic Warfare and the First World War*
- Long, R. C. (1916) "Anglo-Swedish Opposition: a letter from Stockholm," *The Fortnightly Review*, Vol. 99, Iss. 590, pp. 234-240.
- Martin, C. (2009) "The Declaration of London: A Matter of Operational Capability," *Historical Research*, Vol. 82, Iss. 218, pp. 731-750.

- Molodowsky, M. (1927) "Germany's Foreign Trade Terms in 1899-1913," *Quarterly Journal of Economics*, Vol. 41, No. 4, pp. 764-783.
- De Montmorency, J. E. G. (1917) "The Black List," *Problems of the War*, Vol. 3, pp. 29-30.
- Morgan-Owen, D. (2013), "Preparing for Blockade, 1880-1914- Naval contingency for economic warfare," *The Mariner's Mirror*, 99(4), 489-490.
- Mulder, N. (2022) *The Economic Weapon: The Rise of Sanctions as a Tool of Modern War*, New Haven: Yale University Press.
- Osborne, E. W. (2004) *Britain's Economic Blockade of Germany, 1914-1919*, London: Frank Cass.
- Phillips, C. and A. Axelrod (2000), *Encyclopedia Of Historical Treaties And Alliances*, 2nd ed., New York: Facts on File.
- Root, E. (1912) "The Real Significance of the Declaration of London," *American Journal of International Law*, Vol. 6, Iss. 3, pp. 583-594.
- Scott, J. B. (ed.) (1920-1921) *The Proceeding of the Hague Peace Conferences: the Conference of 1907, Translation of the Official Texts: The Conference of 1899*, New York: Oxford University Press.
- Scott, J. B. (ed.) (1920) *The Proceeding of the Hague Peace Conferences: the Conference of 1899, Translation of the Official Texts: The Conference of 1899*, Washington: Carnegie Endowment for International Peace Division of International Law.
- Seligmann, M. S. (2017) "Failing to Prepare for the Great War? The Absence of Grand Strategy in British War Planning before 1914," *War in History*, Vol. 24(4) 414-437.
- Shinohara, H. (2014) "International Law and World War I," *Diplomatic History*, 38(4), 880-893.
- Siney, M. C. (1963) "British Official Histories of the Blockade of the Central Powers during the First World War," *The American Historical Review*, Vol. 68, No. 2, pp. 392-401.
- Siney, M. C. (1967) "The Allied Blockade Committee and the Inter-Allied Trade Committees: the Machinery of Economic Warfare, 1917-1918," in K. Bourne and D. C. Watt (eds.) *Studies in International History*, London: Longmans, pp. 330-344.
- Smith, R. A. (2000) *Britain and the Strategy of the Economic Weapon in the War Against Germany, 1914-1919*, unpublished dissertation, University of Newcastle upon Tyne.
- Stapelbroek, K. (2011). "The Rights of Neutral Trade and its Forgotten History," *Trade and War: The Neutrality of Commerce in the Inter-State System*. (COLLeGIUM: Studies Across Disciplines in the Arts and Humanities; Vol. 10). University of Helsinki, Helsinki Collegium for Advanced Studies. http://www.helsinki.fi/collegium/e-series/volumes/volume_10/index.htm.
- "The British Black List," (Jan. 1917), *Harvard Law Review*, Vol. 30, No. 3, pp. 279-283.
- Toulmin, G. E. (Mar., 1910), "The Law Relating to Trade with the Enemy," *The Economic Journal*, Vol. 20, No. 97 pp. 120-130.
- Whitman, S. (1914) *The war on German trade; hints for a plan of campaign*, London: W. Heinemann.
- Winegard, T. C. (2016) *The First World Oil War*, Toronto: University of Toronto Press
- Yntema, H. E. (1943) "Retaliation and Neutral Rights," *Michigan Law Review*, Vol. 31, pp. 564-588.
- Yudkin, L. and R. V. Caro (1943) "New Concepts of "Enemy" in the "Trading With the Enemy Act," *ST. John's Law Review*, Vol. 18, No. 1, pp. 56-61.

Zemanek, K. (١٩٨٢) "Economic Warfare," in R. Bernhardt (ed.), *Encyclopedia of Public International Law*, Vol. I, Amsterdam: North-Holland Publishing Co., pp. ١٥٨-١٦٣.

مجلس
العلماء